

Vores verdenshistorie 3 er det sidste af tre bind til historieundervisningen i gymnasiale ungdomsuddannelser.

Dette bind begynder med den gamle verdens sammenbrud i første verdenskrig, og fokuserer på de afgørende perioder og begivenheder i det 20. århundrede, der har formet og stadig påvirker den verden, vi lever i. *Bind 3* starter med det 21. århundredes nye konflikter og opbrud, hvor globale sammenfald og forbindelser skaber både muligheder og trusler.

Vores verdenshistorie er kronologisk opbygget, men følger samtidig enkelte tematiske spor. På den måde kan historien både læses „på langs og på tværs“, og en række metodiske fokuspunkter giver gode redskaber til at formulere og arbejde med spændende historiske problemstillinger.

Peter Frederiksen er historiker og underviser i historie på STX. Han er forfatter til en række undervisningsbøger til gymnasiale ungdomsuddannelserne, bl.a.:

*Vietnam fra drage til tiger,
Det tredje Rige – fællesskab og forbrydelse,
Danmark besat og befriet,
Grundbog til historie,
Grundbog til Danmarkshistorien og
Ideologiernes kamp.*

FLERE FAGLIGE RESSOURCER

På www.voresverdenshistorie.dk findes en række supplerende ressourcer til forberedelse, undervisning og repetition af Vores verdenshistorie.

Her er både ekstramateriale til dig, der skal lære eller undervise i verdenshistorie: Flere historiske kort, en interaktiv tidslinje, undervisningsforløb og hjælp til at arbejde med både grundbog og kilder.

887797 063783

PETER FREDERIKSEN

VORES VERDENS Historie

3

COLUMBUS

PETER FREDERIKSEN

VORES VERDENS HISTORIE

3

COLUMBUS

1 FØRSTE VERDENSKRIG:

BRUDDET MED VERDEN AF I GÅR

[1870-1918]

TIDSLINJE

- 1861-1870 ● Italien samles som stat
- 1868-1912 ● Meiji-perioden moderniserer Japan
- 1870-1871 ● Fransk-tyske krig, der ender med fransk nederlag
- 1871 ● Tyskland samles som stat, og Preussens konge bliver tysk kejser
- 1888 ● Wilhelm II bliver ny kejser i Tyskland
- 1890 ● Bismarck afskediges som kansler i Tyskland
- 1904-1905 ● Russisk-japansk krig, der ender med Ruslands nederlag
- 1905 ● Første revolution i Rusland. Dannelse af Duma
- 1909 ● Serieproduktion af biler ved hjælp af samlebånd i USA
- 1914 ● Ærkehertug Franz Ferdinand myrdes i Sarajevo
- 1914 ● Første verdenskrig bryder ud
- 1915 ● Italien går ind i krigen på de allieredes side
- 1916 ● Slagene ved Verdun og Somme
- 1917 ● USA går ind i krigen
- 1917 ● Den kommunistiske revolution i Rusland
- 1918 ● Rusland træder ud af krigen
- 1918 ● Første verdenskrig slutter
- 1919 ● Fredstraktaten underskrives i Versailles

◀ Soldater fra Storbritanniens 1. australske division ved fronten i Belgien i 1917 under første verdenskrig.

INDLEDNING

Første verdenskrig blev på mange måder en vækkelse, der førte til en politisk bevidstgørelse og til en række politiske retninger, der strakte sig gennem det meste af århundredet.

Første verdenskrig markerer den gamle vestlige verdens undergang og begyndelsen på det, som den engelske historiker Eric Hobsbawm har kaldt "det korte 20. århundrede". Hermed mente han, at det 20. århundrede begyndte med første verdenskrig og sluttede cirka 75 år efter med kommunismens fald i 1989-1991. Den røde tråd gennem det korte 20. århundrede blev den kamp, der fandt sted mellem rivaliserende samfundsformer og politiske ideologier, der var formet før krigen, men som i perioden 1918-1989 for alvor foldede sig ud.

Vi skal i dette kapitel se nærmere på, hvad det var, som gjorde første verdenskrig så betydningsfuld, at vi bruger tid på den i historieundervisningen. For selv om første verdenskrig har stået i skyggen af anden verdenskrig, så spiller den en afgørende rolle ikke alene for de sidste hundrede års historie, men også for os i dag.

I 2020 er hundredåret for Sønderjyllands genforening med Danmark blevet fejret. Sønderjylland hed før 1920 Nordslesvig, og første verdenskrig har spillet en central rolle i mange sønderjyders bevidsthed, fordi Slesvig under

▼ Christian 10. rider over den gamle grænse ved Frederikshøj 10. juli 1920. Maleriet af Alfred V. Jensen i 1920.

krigen var en del af det tyske kejserrige. Det medførte, at unge danske mænd blev indkaldt i tysk krigstjeneste, og de kæmpede ved fronterne for det tyske kejserrige. Efter nederlaget i 1918 blev den nordlige del af Slesvig ved en folkeafstemning i 1920 stemt tilbage til Danmark. På den måde er historien levende, når vi i 2020 har markeret genforeningen og al den symbolik, der ligger i det.

Maleriet af den danske kong Christian 10., der som den første på sin hvide hest red ind over grænsen ved genforeningen i 1920, står i dag som en måde, vi ønsker at se genforeningen på. På den måde er et billede eller maleri med til at skabe en historiebevidsthed om genforeningen.

I perioden frem mod første verdenskrig ændrede verden sig. Den teknologiske udvikling havde ført til industrisamfundenes gennembrud, der knyttede verden mere sammen – på godt og ondt. De europæiske stater dominerede store dele af verden gennem et net af kolonier. De fleste af staterne havde et kapitalistisk økonomisk system, der baserede sig på markedsøkonomi, og de fleste stater (med Rusland og det østrig-ungarske rige som de mest markante undtagelser) havde taget afstand fra enevældige monarkier og indført liberale, demokratiske forfatninger.

I Kina sang det kinesiske kejserrige på sidste vers, og USA var i støbeskeen. Afrika blev i perioden fra 1880 til 1914 udsat for europæernes kolonialisme, der kom til at kaste lange skygger over kontinentet ind i det 20. århundrede.

Kapitlet begynder med at se på den verden, der blev skudt i sænk i skyttegravene under første verdenskrig, og som lagde grunden for resten af det 20. århundredes historie, som belyses i dette bind af *Vores verdenshistorie*.

VERDEN AF I GÅR

Perioden fra 1870 og frem til udbruddet af første verdenskrig i 1914 er blevet kaldt *La belle époque*, den skønne tid, hvor store dele af verden oplevede fred og fremgang. Betegnelsen *La belle époque* er først opfundet efter krigen som en skærende kontrast til verdenskrigens rædsler og den kaotiske tid efter krigens afslutning i 1918.

La belle époque er dog ikke dækkende for alle samfund og alle samfundsklasser. Nok var tiden præget af fremskridt, håb og en stærk national bevidsthed, men perioden var også præget af kolonialisme og undertrykkelse af ikkeeuropæiske kulturer, og den voksende industrialisering medførte store sociale og økonomiske forskelle i de industrialiserede lande. Mest tydeligt kom *La belle époque* til udtryk i kunstnerkredse, hvor perioden satte tydelige spor i både malerkunsten og i litteraturen.

▼ Dansestedet Moulin Rouge i Paris, 1890. Maleri af Henri de Toulouse-Lautrec.

FOKUSPUNKT

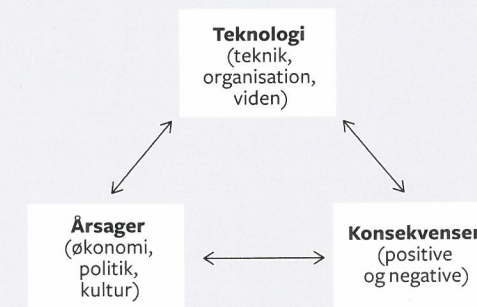
Teknologi og samfundsforandring

Hvad får et samfund til at forandre sig? En vigtig forklaring er den teknologiske udvikling.

Den teknologiske udvikling bestemmer blandt andet, hvilke redskaber vi har til rådighed, når vi arbejder, altså producerer værdi i et samfund. Er det en plov trukket af dyr eller en motoriseret traktor? Fremstiller vi primært varer med håndkraft hjemme i værkstedet, eller foregår det på fabrikker med samlebånd og avancerede robotter?

Måden, vi arbejder på i et samfund, har store konsekvenser for samfundets sociale indretning.

Hvis samfundets produktion primært foregår med håndkraft og husdyr i landbruget, vil de fleste i samfundet være bønder. Med udbredelsen af fabrikker og samlebåndproduktion vil mange blive industriarbejdere. Og med automatiseret produktion, eller hvis industriproduktionen flytter til udlandet, vil mange skifte erhverv til service- og vidensarbejde. Hver gang teknologien er med til at forandre samfundet, vil mange skulle omstille sig, og nogle bliver måske tilovers, fordi deres arbejdsfunktion bliver overflødig. Man kan illustrere samspillet mellem teknologi og samfund i den såkaldte trekasse-model:

Modellen illustrerer, at den teknologiske udvikling påvirker samfundet og kan have både positive og negative konsekvenser. Men den teknologiske udvikling bliver også selv påvirket af samfundet. Nye økonomiske ideer eller behov (fx konkurrence mellem virksomheder), politiske beslutninger (fx om at gå i krig) eller kulturelle strømninger (fx kunst og underholdning) skubber på udviklingen af bestemte teknologier, som igen virker tilbage på samfundet.

Opgaver:

- 1) Forklar trekasse-modellen med et eksempel fra din egen levetid.
- 2) Brug modellen til at forklare nogle af de samfundsforandringer, der præsenteres i afsnittet "Verden af i går".

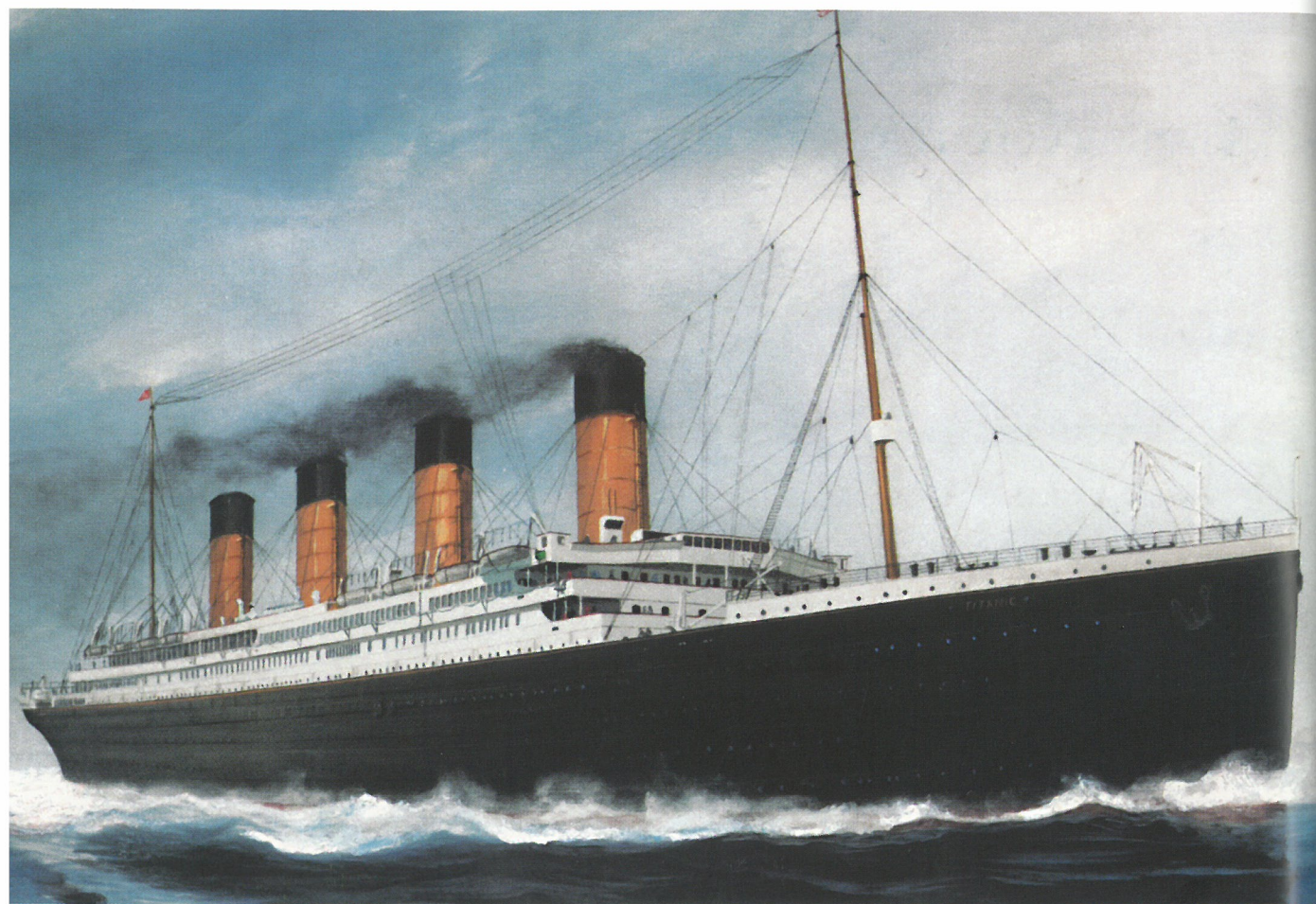
Verden ændrer sig

I løbet af 1800-tallet ændrede den industrielle revolution verden, selv om det dog ikke var alle dele af verden, der gennemgik en så kraftig forandring af samfundsstrukturen som den, der fandt sted i det vestlige Europa og USA. Japan var den første stat uden for Europa og Nordamerika, der red med på industrialiseringsbølgen, men ellers skete der først en industriel udvikling uden for Europa i 1900-tallet. Det, vi i dag kalder den tredje verden, blev også en del af den globalisering, der fulgte i kølvandet på den industrielle revolution, men som råvareleverandør til de industrialiserede lande.

I de lande, der fulgte efter den industrielle revolution i England, blev samfundsstrukturen grundlæggende ændret som følge af de nye fremskridt. Det feudale landbrugssystem, der havde præget Europa siden middelalderen, blev nu afløst af et kapitalistisk classesamfund, hvor der opstod nye modsætninger mellem de forskellige samfundsgrupper.

Fra midten af 1800-tallet bandt dampskibe, jernbaner og telegraphen verden sammen på et niveau, man ikke tidligere havde set, og som blev den foreløbige kulmination på den globaliseringsproces, der var begyndt som følge af de store

▼ Dampskibet Titanic blev bygget færdig i 1911 og var et symbol på tidens fremskridt og teknologiske vidundere. Det forliste natten mellem 14. og 15. april 1912, hvor flere end 1500 passagerer omkom.

Kul- og råjernproduktion (millioner tons)

Kulproduktion

Land	1880	1890	1900	1910	1913
England	149	185	229	269	292
Tyskland	47	70	109	153	192
Frankrig	19	26	33	39	41
Rusland	-	16	16	26	36
USA	51	111	212	417	442

Råjernproduktion

Land	1880	1890	1900	1910	1913
England	8	8	9	10	10
Tyskland	2	4	8	13	17
Frankrig	2	2	3	4	5
Rusland	1	3	3	3	5
USA	4	9	14	28	35

Kilde: Smitt/Vollmond: Verdenshistorie 2.

Arbejdsspørgsmål:

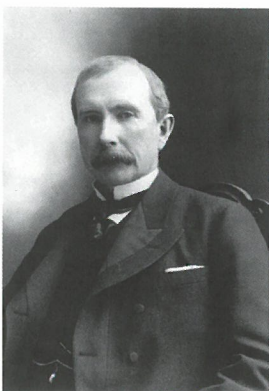
- 1) Beskriv de vigtigste tal i tabellen, og forklar, hvilken udvikling den viser
- 2) Diskutér, om tabellens tal kan bruges til at belyse de forskellige staters magt og indflydelse i verden forud for første verdenskrig og i dag
- 3) Opstil ud fra tabellerne en problemstilling, der belyser forholdene mellem staterne forud for første verdenskrig.

opdagelser omkring 1500. Udviklingen betød, at billigt amerikansk korn nu kunne transporteres over Atlanten til det hungrende europæiske marked. Det fik de europæiske landbrug til at omlægge deres produktioner fra vegetabilsk til animalsk produktion, og den overskydende befolkning søgte mod byerne eller søgte mod Amerika som en del af den voldsomme udvandrbølge, der fandt sted i sidste tredjedel af 1800-tallet (se Vores verdenshistorie 2).

Omkring 1870 var England fortsat verdens førende industrimagt, hvilket fremgår af tabellen ovenfor, men der var andre stormagter, der begyndte at presse sig på.

Omkring århundredskiftet var Tyskland på samme industrielle niveau som England, og USA var, som det fremgår af tabellen, nu verdens førende industrimagt.

Udviklingen var gået stærkt på grund af de teknologiske fremskridt og i flere lande gik staten aktivt ind for at styrke vidensniveauet omkring udvikling af industriproduktionen. Det førte til dannelsen af eksempelvis ingeniøruddannelsen, der var tæt forbundet med den industrielle udvikling. I Tyskland, der i 1871 blev samlet som stat, blev den statslige indsats en afgørende årsag til, at Tyskland blev Europas førende industrimagt forud for første verdenskrig.

▲ John D. Rockefeller (1839-1937).

Buldrende vækst i USA

I USA havde den begyndende industrialisering fundet sted i de nordøstlige stater, og borgerkrigen, der havde delt nordstaterne og sydstaterne i spørgsmålet om slaver, handlede i lige så høj grad om frihandel. De bomuldsproducerende sydstater ønskede frihandel, mens nordstaterne ønskede at beskytte den amerikanske industri mod især engelsk konkurrence. Borgerkrigen i USA 1861-1865 kostede mere end 600.000 livet og endte med nordstaternes sejr, blandt andet takket være den industrielle udvikling.

I USA kom der efter borgerkrigen en voldsom vækst målt i både befolkningstal og i produktion, og i 1914 havde USA overhalet England som verdens rigeste land.

Den amerikanske befolkning voksede i perioden 1870-1914 fra 39 til 100 millioner indbyggere. Knap halvdelen af den voldsomme befolkningstilvækst skyldtes en massiv indvandring af særligt europæere, der så muligheder i det nye land. Den gratis jord lokkede millioner af fattige europæiske landarbejdere over Atlanten, hvor de var med til at opdyrke de vidtstrakte prærieområder vest for Mississippi. Og med den nye transkontinentale jernbane blev USA forbundet fra øst til vest og lagde grunden til, at amerikansk korn kunne transporteres til Europa.

USA var rig på kul og jern, der lagde grunden til vækst i industriproduktionen. Amerikanerne var ikke som europæerne bundet til lange håndværks-

▼ Samlebåndproduktion på Henry Fords bilfabrikker.

mæssige traditioner, men var derimod frie og optaget af tekniske opfindelser, der kunne styrke den økonomiske vækst. Den amerikanske industri blev derfor hurtigt præget af masseproduktion og standardisering. Dette kom blandt andet til udtryk ved, at al produktion af en bestemt vare blev samlet hos en enkelt koncern (trust), der blev ejet af stenrige mænd, der opkøbte konkurrenterne og derved sikrede sig monopol. John D. Rockefeller er et eksempel på dette, og hans Standard Oil kontrollerede stort set hele den amerikanske olieproduktion.

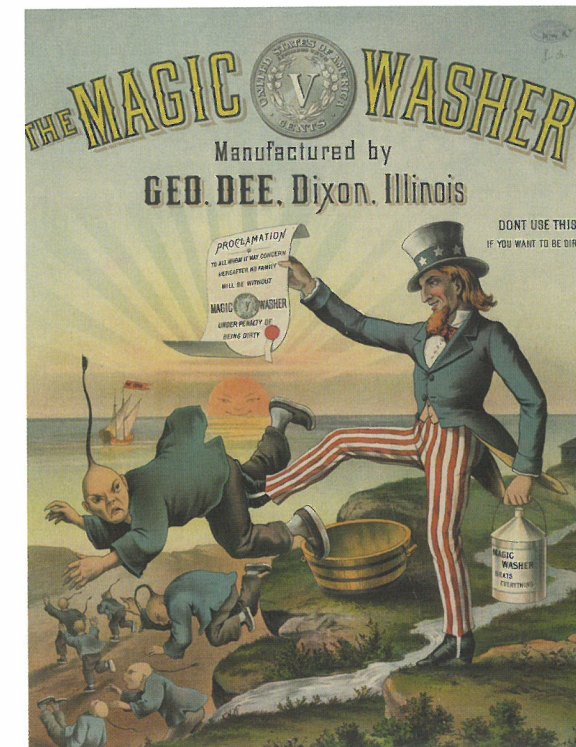
Selv om monopoler gik ud over den frie konkurrence, accepterede amerikanerne udviklingen, fordi der i den amerikanske mentalitet var en udbredt opfattelse af, at staten skulle blande sig så lidt som muligt i den økonomiske udvikling.

På alle områder blev USA førende i slutningen af 1800-tallet, blandt andet takket være de første el-kraftværker, der skød op i 1880'erne og blev grundlaget for helt ny industri. Bilindustrien skød frem, og i 1909 begyndte Henry Ford at serieproducere ved hjælp af en revolutionerende samlebåndsteknologi, der snart skulle blive efterlignet i mange andre industrier. Den nye teknologi betød, at Ford kunne producere den billige Ford T til priser, så mange amerikanere fik råd til at købe en bil.

Det var ikke tilfældigt, at USA i perioden 1870-1914 blev verdens førende økonomiske magt. USA havde en række forudsætninger, der gjorde udviklingen mulig: et kolossalt indre marked uden toldmure, rigeligt med råvarer, en stor arbejdsstyrke, god infrastruktur, kapital og en samfundsstruktur, der satte meget få begrænsninger for det enkelte menneskes muligheder for at udfolde sig.

Den voldsomme immigration i slutningen af 1800-tallet blev en væsentlig forudsætning for den amerikanske vækst, fordi den fremmede arbejdskraft naturligt kunne absorberes i blandt andet den amerikanske industri.

Det var dog ikke helt uden problemer, og i begyndelsen af 1900-tallet var der flere forsøg på politisk regulering af den udvikling, som industrialiseringen havde sat i gang i USA. Det førte meget naturligt også til en vis regulering af indvandringen, der kom til at fylde i den politiske debat. Mange mente, at immigranterne trykkede lønnen i bund og forhindrede sociale reformer til fordel af den brede amerikanske arbejderklasse. Også tanker om racers forskellige karaktertræk, der på samme tid prægede Europa og som spillede en vis rolle i koloniseringen i slutningen af 1800-tallet, fandt vej til USA. Ikke overraskende i forhold til den sorte befolkning, men også i forhold til kinesere, japanere og sydeuropæere, der søgte til USA. Til trods for

▲ Mange kinesiske immigranter havde arbejdet med at bygge jernbaner i USA, og bagefter havde de ofte slået sig ned for at drive vaskerier. I en reklame for amerikansk vaskepulver sparker "Uncle Sam" kineseren ud.

idealet om USA som den store smeltedigel følte mange hvide amerikanere, at deres amerikanske kultur blev truet. I perioden efter første verdenskrig brød USA med traditionen om fri indvandring og bremsede indvandringen fra en række lande.

Japans modernisering

Kun få steder uden for det, vi med en bred betegnelse kalder ”den vestlige kulturkreds”, fandt der en industrialisering sted. Japan var som Kina et økonomisk set tilbagestående landbrugsland, der i længere perioder havde isoleret sig fra omverdenen. I teorien lå den politiske magt hos kejseren, men i realiteten lå den hos en feudal godejerklasse og en kaste af samurai-krigere, der var samlet i et shogunat. Et shogunat var en slags regering, der blev administreret af en adelig hersker, shogun.

I 1868 faldt det feudale shogunat og måtte med hjælp fra de europæiske kolonimagter og USA, der havde store interesser i Nordøstasien, overlade magten til kejser Meiji. Det blev startskuddet til Meiji-perioden, der frem til 1912 ændrede Japan til en moderne nationalstat. Under kejser Meiji blev der grundlagt en stærk national identitet og nationalisme, der blev drivkraften i den japanske moderniseringsproces, der de følgende årtier ændrede Japan.

Japanerne vedtog en forfatning efter tysk forbillede, der gav de veluddannede samuraier og det økonomisk stærke handelsborgerskab politisk indflydelse. Der var ikke tale om et egentligt demokrati, men der blev indført en lang række reformer, som var tydeligt inspireret af en vestlig samfundsmodel. Der blev indført almindelig værnepligt, og i skolerne fik børnene en uddannelse, der byggede på både asiatiske og vestlige værdier. På de videregående uddannelser blev der uddannet teknikere og videnskabsmænd, der var med til at skabe en industriel udvikling i landet.

Den japanske industrielle revolution under Meiji-kejseren skete i et eksplosivt tempo, hvor staten spillede en aktiv rolle ved anlæggelse af fabrikker og udbygning af infrastrukturen. Udenlandske eksperter blev hentet til Japan for at bistå udviklingen, blandt andet hjalp danske ingeniører med at udvikle det japanske telegrafnet.

I moderniseringens ånd iværksatte den japanske kejser en mission bestående af mere end 50 japanske embedsmænd og forskere, der i 1870-1871 rejste rundt i Europa og USA for at samle inspiration til den udvikling, der var i gang i Japan.

Kapitalen til den industrielle udvikling i Japan kom gennem udenlandske investeringer og gennem brandbeskatning af de japanske bønder, der derfor ikke fik del i den store fremgang.

Det lykkedes i løbet af få årtier at skabe en imponerende økonomisk vækst, hvor udenrigshan-

▼ Japans gamle krigerkaste, samuraierne, mistede deres militære position i slutningen af 1800-tallet. Foto fra 1890.

delen eksploderede. Selv om staten spillede en aktiv rolle i denne proces, betød det ikke, at den japanske økonomi var statsstyret. Staten fjernede en lang række begrænsninger og gav maksimalt spillerum for de såkaldte zaibatsu'er, der var familiedominerede storvirksomheder (for eksempel Mitsubishi).

Zaibatsu'erne havde tæt kontakt til statens planlægningsministerium og kunne derved styre og regulere hele sektorer i den japanske økonomi. Derved fik zaibatsu'erne monopollignende status, og det var naturligvis en trussel mod de frie markeds kræfter.

Japansk ekspansionspolitik

Som konsekvens af landets øgede internationale orientering under Meiji-kejseren moderniserede Japan også sit militær. I takt med genopretningen af Japan og landets øgede styrke begyndte japanerne i 1890'erne en egentlig ekspansionspolitik, der blev rettet mod Korea og Kina. I 1895 lykkedes det japanerne i den kinesisk-japanske krig at erobre Manchuriet, der var rigt på kul og jern.

Ti år senere besejrede japanerne Rusland i den russisk-japanske krig, 1904-1905. Det gav genlyd over det meste af verden, for det var første gang i moderne tid, at en europæisk stormagt havde lidt militært nederlag til en asiatisk stat.

På sigt kom Meiji-periodens modernisering af Japan til at få stor betydning for det 20. århundrede, ikke kun for udviklingen i Japan, men også for den rolle, som landet kom til at spille militært og økonomisk. Forud for første verdenskrig stod Japan industrielt og militært som en regional stormagt i Østasien – og med udsigt til at spille en vigtig rolle på verdensmarkedet.

Det britiske imperium

Der er flere grunde til, at det britiske imperium mistede sin position som verdens mægtigste stat i perioden op imod første verdenskrig. I USA og i Tyskland efter samlingen i 1871 satsede man hovedsagelig på hjemmemarkedet, hvilket man ikke gjorde i England. En af årsagerne er formentlig, at de engelske kapitalejere ikke havde tilstrækkeligt økonomisk motiv til at investere i den engelske hjemmeindustri udvikling. I stedet anbragte de store dele af deres overskud i Europa og USA og i andre lande inden for det britiske imperium. Her fandt man en bedre forrentning af investeringerne end i den hjemlige engelske industri, der i stigende grad havde

▲ Banegården i Tokyo, 1872. Den nye jernbane blev bygget med hjælp fra udenlandske ingeniører.

▲ Den britiske dronning Victorias diamantjubilæum, 22. juni 1897. Dronning Victoria regerede i 63 år til sin død i 1901. I samme periode var Det britiske imperium på toppen af sin indflydelse, men begyndte også at stagnere. Maleri af Andrew C. Gow, 1897.

afsætningsvanskeligheder. Problemerne med at afsætte de engelske industrivarer skyldes en langvarig krise i Europa fra 1875 til 1895, hvor flere lande slog ind på en protektionistisk politik for at beskytte deres egen produktion.

Handelsmæssigt fik England en vis erstatning ved at øge afsætningen i sine kolonier, men da tiderne igen vendte i 1890'erne, var England ikke parate til at omstille sig, og de tabte europæiske markeder blev aldrig tilbageerobret.

En anden forklaring på, hvorfor England sakkede agterud, var, at der ikke var tradition for samarbejde mellem erhvervslivet og den forskning, der fandt sted på læreanstalterne, sådan som det skete i Tyskland. Dertil kom, at England sammenlignet med andre europæiske lande meget sent indførte tvungen skolegang. Først i 1870'erne opbyggede man et uddannelsessystem, som gav alle børn grundlæggende læse-, regne- og skrivefærdigheder. Denne langsommelighed kom til at koste dyrt, fordi der inden for den nye industri var brug for specialiserede og uddannede arbejdere og teknikere imellem ledelsen og den almindelige arbejdsstyrke.

Troen på fremskridtet

Et af periodens særlige træk var en optimistisk fremtidsro. Denne tro på fremskridtet knyttede sig til en idé om, at det var menneskets sag at tilrettelægge udviklingens gang. Troen på Gud blev afløst af troen på videnskaben og på fremskridtet. Synspunktet om, at Gud var død, fandt sine tilhængere, der mente, at det ikke var Gud, som havde skabt mennesket i sit billede,

men mennesket, der havde udviklet en forestilling om en gud, der lignede det selv, dvs. afspejlede menneskets ideale drømme om retfærdighed og evigt liv. Det inspirerede blandt andre Karl Marx, der grundlagde den videnskabelige socialisme og mente, at religion er "folkets opium", dvs. magthavernes middel til at undertrykke befolkningen.

I 1868 udgav den engelske videnskabsmand Charles Darwin sine teorier om, at Gud umuligt kunne have skabt alle de forskellige dyrearter på én gang ved verdens skabelse. Derimod mente Darwin, at arternes kamp for at overleve havde medført en stadig udvikling fra laverestående til højerestående dyrearter. Darwin mente, at kun de bedst egnede overlevede i denne evolution.

Det nye borgerskab

Den samfundsgruppe, der klarede sig godt under den samfundsmæssige omstrukturering som følge af industrialiseringen, var borgerskabet. Disse erhvervsdrivende havde været dygtige til at omlægge produktionen og tilpasse sig efterspørgslen på markedet. Til det nye borgerskab hørte også grossister og finansfolk, der opfyldte samfundenes behov for varehandel og kredit, samt grupper, der besad specialiseret viden, eksempelvis ingeniører.

I 1800-tallets slutning boede borgerskabet i byerne, typisk i store, herskabelige lejligheder eller villaer i et af byens bedre kvarterer i god afstand fra fabrikken, hvor pengene blev tjent. Hvad enten der var tale om London, Berlin, Sankt Petersborg, Chicago eller København, var byen opdelt socialt og funktionsmæssigt.

Livet i borgerskabsfamilien var stærkt kønsopdelt og således udtryk for det patriarkalske samfund, hvor manden var familiens overhoved. På den måde havde familiestrukturen ikke ændret sig meget siden 1600-tallet. Manden gik på arbejde, der sikrede familiens økonomiske grundlag, mens hustruen varetog hjemmets funktioner, og man så derfor husmoderrollen som den ideelle kvindes rolle.

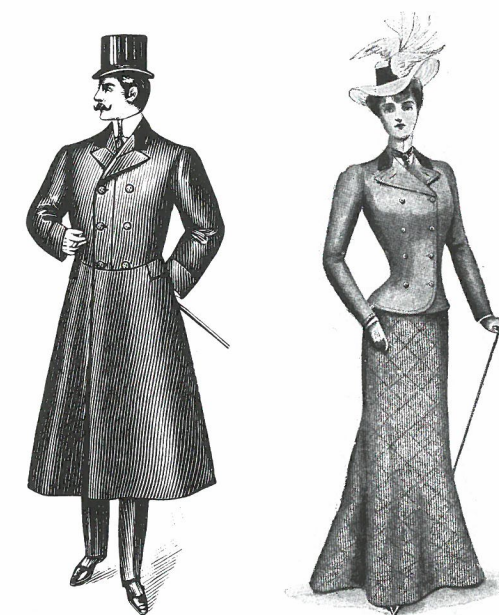
Verdens rigeste lande 1820-1992 BNP per indbygger (1990 US Dollars)

1820	Storbritannien	1756
	Nederlandene	1561
	Australien	1528
1900	Storbritannien	4593
	Australien	4299
	USA	4096
1992	USA	21558
	Schweiz	21036
	Japan	19425

Verdens fattigste lande 1820-1992 BNP per indbygger (1990 US Dollars)

1820	Indonesien	614
	Indien	531
	Kina	523
1900	Myanmar	647
	Indien	625
	Bangladesh	581
1992	Myanmar	748
	Bangladesh	720
	Tanzania	601

Kilde: UNDP Human Development Report 1999.

Familiens sønner fortsatte efter afsluttet skoleuddannelse på universitetet, på handelsskole eller anden højere læreanstalt, så de kunne ende som jurister, finansfolk eller ingeniører. Pigerne gik i pigeskole og lærte naturligvis at regne og skrive og blev oplært i almindelige borgerlige dyder. Efter afsluttet skolegang gik pigen hjemme og blev oplært i, hvordan man "holdt hus". Der var ikke tale om arrangerede ægteskaber, men de kredse, hvor borgerskabet færdedes, var en lukket cirkel, og på den måde matchede ægtemanden familiens sociale rang.

Arbejderklassen

Som følge af industrialiseringen opstod der en arbejderklasse i de hastigt voksende byer som Paris, Berlin, Chicago og København. Arbejderfamiliernes boliger lå i tætpakkede områder, hvor familier var stuvet sammen i små ét- og to værelseslejligheder. Lejlighederne var fugtige og uden bad og toilet,

og de åbne rendestene medførte en permanent stank. Kontrasten til de fine områder, hvor borgerskabet boede, var til at få øje på.

Den dårligst stillede del af arbejderklassen var de ufaglærte, der fik det hårdeste arbejde og den laveste løn, der knap rakte til at mætte en familie med flere børn. De faglærte havde bedre løn og var generelt set bedre stillet. Blandt de europæiske arbejdere var de engelske bedst lønnet, men de amerikanske arbejderes gennemsnitlige realløn var dobbelt så høj som den europæiske.

Når forholdene for de faglærte arbejdere var bedre end hos de ufaglærte, skyldtes det ikke mindst deres fag-

lige organisering. I løbet af 1800-tallet opstod der en klassebevidsthed blandt arbejderne. I den tidlige industrialiseringsfase frem mod midten af 1800-tallet var der blandt arbejderne den samme bevidsthed som i landbo-samfundet, hvor arbejderne underordnede sig det patriarkalske system, på samme måde som godsejeren havde ret og pligt til at bestemme og sørge for sine ansatte.

Bevidstheden om at tilhøre en arbejderklasse ændrede på arbejdernes måde at se sig selv på og forholdet til fabriksejeren, kapitalisten. Det kom særligt til udtryk i de arbejdsskampe, der trak interessermodsigelserne skarpt op med hensyn til løn og ansættelsesforhold.

I 1851 blev det første maskin- og metalarbejderforbund dannet i England, og i 1868 blev de nu mange forbund slået sammen i Trade Union Congress (TUC). Inspireret af Karl Marx og Friedrich Engels' tanker (se *Vores verdenshistorie 2*) opstod den socialistiske arbejderbevægelse i 1864 med stiftelsen af 1. Internationale, som mange nye fagforeninger rundt om i Europa tilsluttede sig i 1880-1890'erne. I USA fandt fagbevægelsen kun ringe opbakning.

Fattigdommen var et udtryk for det klasseskillede samfund, der var en konsekvens af det kapitalistiske samfund. Selv om fattigdom og social nød fyldte i den politiske debat, var det fortsat den liberalistiske tankegang, der prægede staten og de dominerende politiske partier. Her mente mange, at fattigdom først og fremmest var selvforskyldt, og derfor var det også de fattiges eget ansvar at forbedre levevilkårene. Først i begyndelsen af 1900-tallet begyndte de socialistiske partier at få en hørbar stemme i den politiske debat.

Kvindefrigørelse

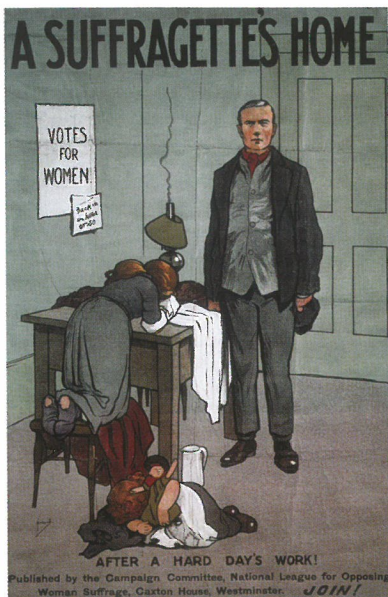
Uanset hvilken del af samfundet de kom fra, så gjaldt det for alle kvinder, at de var underlagt deres mand, hvilket betød, at kvinderne var uden politiske og borgerlige rettigheder og uden en selvstændig økonomisk position i samfundet. Over det meste af Europa var kvinden kun noget i kraft af sin mand: Enten tilhørte hun faderen eller den mand, hun var gift med. Dette gamle mønster var dog langsomt i opbrud inden 1870, men blev yderligere nedbrudt i årene frem mod første verdenskrig.

Når presset for at få kvinderne ligestillet med mændene voksede efter 1870, skal en af forklaringerne findes i den industrielle revolution. Den gav kvinderne en række arbejdsopgaver uden for hjemmet, samtidig med at den voksende færdigvareproduktion (for eksempel tøj og madvarer) overflødiggjorde stadig flere traditionelle kvindelige sysler i hjemmet. Det var forholdsvis let for arbejderklassens kvinder at indtræde i ufaglærte arbejdsfunktioner på fabrikkerne. På grund af mangelfuld uddannelse var det vanskeligt for kvinderne at få arbejde uden for det ufaglærte arbejde på fabrikkerne, for eksempel sygepleje og undervisning.

Kvinderne oplevede, at deres løn kun blev regnet som en biindtægt i hjemmet, mens manden fortsat var den egentlige forsørger. Det betød, at de huslige pligter fortsat lå på kvindernes skuldre. De vanskeligheder, som

▼ *Ismedjen. Maleri af Friedrich von Keller, 1914.*

▲ Kvindesagsforkæmperens forsømte hjem – ifølge en britisk plakat imod kvindelig stemmeret.

▲ Emmeline Pankhurst (1858-1928), ledende medlem af suffragette-bevægelsen.

fulgte i kølvandet på kvindernes dobbeltarbejde, forsøgte man sjældent at afhjælpe. Arbejderbevægelsen forsøgte ikke at kæmpe for mere ligestilling for kvinderne. Tværtimod kæmpede man kun for højere løn til mændene, med det mål at han alene kunne forsørge hjemmet, og derved lade kvinden blive hjemmegående, sådan som det var tilfældet i middelklasse- og overklassefamilier.

Trods disse problemer skete der fremskridt, og i alle europæiske lande i perioden frem mod 1914 opstod der en slagkraftig organiseret kvindebevægelse, der gik ind i kampen for at forbedre kvindernes stilling.

De veluddannede og selvbevidste kvinder begyndte nu at fremhæve det synspunkt, at de to køn var ligestillede i forplantningsprocessen (i 1827 havde man fundet ud af, at kvinder producerede æg), og at kvinden ikke blot var en passiv rugemor for manden. Kvinder begyndte at markere sig i litteraturen og i den politiske debat, blandt andet med synspunktet om at også kvinder havde seksualdrift. Dette gjorde op med den udbredte opfattelse, at kvinders seksualitet var meget svagere end mænds, og at sex ikke var et emne, som kvinder burde beskæftige sig med. Sex hørte til i ægteskabet – i hvert fald for kvindernes vedkommende – og var primært et middel til at få børn. I Danmark kom debatten blandt andet til udtryk i den såkaldte sædelighedsfejde i 1880'erne.

Når seksualiteten nu blev diskuteret offentligt, hang det sammen med, at lægers og psykoanalytikeres skrifter i 1880-1890'erne påviste, at der var en sammenhæng mellem menneskets psyke og fysik. Den østrigske psykoanalytiker Sigmund Freud (1856-1939) påviste, hvordan undertrykte seksuelle drifter påvirkede menneskets handlinger.

Der skete en bevidsthedsændring hos kvinderne, der naturligt førte til, at kvinderne begyndte at kræve politiske rettigheder. Inspirationen fik borgerskabets kvinder blandt andet fra USA, hvor der allerede i 1848 var blevet formuleret rettigheder for kvinder og efter den amerikanske borgerkrig (1861-1865) havde kvinderne i enkelte delstater for en periode fået stemmeret (se *Vores verdenshistorie 2*).

I England blev kvindernes kamp for politisk indflydelse ført af de såkaldte suffragetter, der fik stor opmærksomhed med deres demonstrationer og strejker. Den senere konservative engelske premierminister Winston Churchill (1874-1965) udtrykte sin afsky for suffragetternes krav om valgret med ordene ”en kvinde, der kræver valgret, opfører sig lige så unaturligt som en mand, der kræver ret til at føde et barn”.

Med første verdenskrig kom der for alvor gang i udviklingen, hvor kvinderne tog del i krigsproduktionen, mens deres mænd kæmpede ved vestfronten i Frankrig. I England fik kvinderne valgret i 1918, men ser vi mere bredt på Europa, var de skandinaviske lande tidligere med at give kvinderne stemmeret: Finland 1905, Norge 1913 og Danmark i 1915. Der ses en skillelinje mellem det protestantiske Nordeuropa og det katolske Sydeuropa, hvor sekulariseringsprocessen ikke havde været så fremskreden. I Frankrig fik kvinderne først stemmeret i 1946, i Schweiz i 1971 og Portugal i 1975.

NATIONALSTAT OG NATIONAL IDENTITET

I løbet af 1800-tallet blev begreber som national identitet og nationalisme udbredt som strømninger, der kom til at præge tiden frem mod første verdenskrig. Ja, det var sågar en afgørende forudsætning for, at krigen opstod og udviklede sig, som den gjorde. Forestillingerne om national identitet er tæt knyttet til nationalstaterne, der opstod i Europa i midten af 1800-tallet.

Nationalstaten fødes

Mens industrialiseringen og urbaniseringen ændrede Europa, udviklede tanken sig om den moderne nationalstat. Mens den engelske og den franske nationalstat geografisk havde en lang historisk tradition, skød der i anden halvdel af 1800-tallet nye stater frem. Italien blev samlet i 1861 og blev til kongeriget Italien, og i 1871 blev Tyskland samlet med Preussens konge som ny tysk kejser.

Nationalstaten byggede på nationalismen som politisk ideologi. Nationalismen havde tidligere i århundredet været drivkraften i revolutionerne i Frankrig og i de tyske stater i 1830 og 1848. I de traditionelle landbosamfund rundtom i Europa var der dog ikke udviklet en egentlig national identitet som den, vi kender i dag. Størstedelen af befolkningen var bønder, og de knyttede sig ikke til nationen, men derimod typisk til regionale fællesskaber. Som vi har set, var samfundene skarpt opdelt i sociale klasser, og hver af disse følte ofte større indbyrdes solidaritet end tilhørsforhold til en stat.

Tidligere var statsdannelse typisk et spørgsmål om arveret, hvor et landområde gik i arv inden for en fyrstefamilie, men med borgerskabets vækst opstod der nye tanker om, hvad der skabte en stat. Det handlede om folket, om følelser og om fællesskab.

Allerede under borgerskabets revolution i Frankrig i 1789 blev tankerne om nationalstaten udbredt, og de tanker førte borgerskabet videre gennem 1800-tallet. Det bærende i den nye, verdslige stat skulle være det fælles sprog, den fælles historie og den fælles kultur. På den baggrund kunne der opbygges en fælles identitet, der betød, at borgerne følte en stærk loyalitet overfor nationen.

Opbygning af national identitet

Da nationalstatsideen især fandt sit fodfæste i borgerskabet, blev det nødvendigt at gennemføre en række reformer, der skulle opdrage samfundets øvrige lag til at blive en del af nationen og få det rette nationale sindelag. En af de ledende nationalister, der talte for Italiens samling, udtrykte det således efter Italiens samling i 1861: ”Nu har vi skabt Italien. Nu gælder det om at skabe italienere!”

▲ *Germania*, maleri af Phillip Veit, 1848.

Opbygningen af national identitet skulle ske gennem blandt andet almindelig skolepligt, hvor undervisningens omdrejningspunkter blev modersmål, religion og fædrelandshistorie. I løbet af 1800-tallet blev obligatorisk skolegang indført i Vesteuropa og USA, hvor både drenge og piger fik seks-syv års skolegang – dog med store forskelle. De laveste samfundslag fik langt fra samme gode undervisning som de bedre stillede borgere, med det resultat at de forlod skolen med ringe kundskaber.

En væsentlig del af historieundervisningen gik ud på at lære den nationale fædrelandshistorie med vægten lagt på statens helte og store gerninger. I denne fortælling lå også et behov for at udpege nationens arvefjender: de stater, som man gennem historien havde kæmpet imod, og som definerede ”dem” over for nationens ”os”.

I Frankrig lærte børnene i skolen, at arvefjenden var Tyskland, der havde berøvet landområder fra Frankrig under krigen 1870-1871. Områderne Alsace og Lorraine blev i den franske nationalfortælling symbolsk omtalt som at moder Frankrig havde mistet sine to børn. Denne nationalromantik fik i stigende grad franskmændene til at kræve, at de tabte områder skulle hjem til moderlandet.

Også de tyske skolebørn lærte om arvefjender. Centralt i den tyske nationale fortælling var, at den tyske kejser elskede sit folk og ønskede fred med sine naboer, men at Tyskland lå omringet af fjender, der misundeligt så på Tysklands frem-

skridt og ville forhindre tyskerne i at indtage deres retmæssige plads.

Men ikke kun skolen spillede en afgørende rolle i dannelsen af den nationale identitet rundt om i Europa. Også nationalromantiske forfattere og kunstmalere medvirkede til at skabe nationale skønmalerier. Pressen spillede ligeledes en afgørende rolle og var i høj grad med til at fremme nationalistiske følelser. Aviserne slog for alvor igennem i sidste del af 1800-tallet og blev for alvor en magtfaktor i de enkelte lande i skabelsen af en national meningsdannelse.

Denne opdragelse af befolkningen i national identitet kom til at spille en afgørende rolle forud for krigsudbruddet i august 1914, og nationalismen kom til at spille en betydelig rolle i verdenshistorien i første halvdel af 1900-tallet (mere om det i kapitel 3 og 4).

Nationer og nationalismeteorier

I starten af 1800-tallet udgav de tyske brødre Jacob og Wilhelm en samling af eventyr. *Grimms eventyr*, blandt andet historierne om *Rødhætte* og *ulven*, *Snehvide* og *Askepot*, var mundtlige fortællinger, som de universitetsuddannede brødre havde indsamlet blandt tyske bønder. ”Folkeeventyrene” så de som et udtryk for folkets fælles skaberkraft. De tyske brødre redigerede dog historierne, satte dem på formen ”Der var engang ...” og fjernede de mest uartige eller gruopvækkende elementer, så for eksempel erotik eller anden ”umoral” ikke kom til at støde det borgerlige publikum, der gerne skulle købe bøgerne.

Eventyrene blev uhyre populære, og mange læsere så i folkekulturen et urgammelt og ægte fællesskab. Dyrkelsen af ”det folkelige” og forestillingen om at tilhøre et ”folk” på tværs af samfundsklasser gennem fælles sprog og kultur var et vigtigt element i den nationalisme, der voksede frem i 1800-tallet. Nationen blev et afgørende fællesskab for mange, og nationalstaten, det vil sige en stat, hvor lande- og sprogrænser følges ad, blev nationalismens politiske ideal. Det førte til nye konflikter, da mange stater, for eksempel Østrig-Ungarn, var multinationale eller havde store mindretal – de indeholdt flere nationer under samme regering.

Historikere er ikke enige om, hvor gamle nationerne og den nationalistiske tanke er. Man kan skelne mellem tre nationalismeteorier. I 1800-tallet mente man, at nationerne faktisk var folkets ældgamle *primordiale* (oprindelige) fællesskaber, der ”vågnede” på den tid. Tilhængere af denne teori kaldes *primordialister*. Den opfattelse har ikke mange tilhængere i dag. Det har til gengæld *modernisterne*, der betragter nationerne som især borgerskabets moderne opfindelser. Nationerne blev ifølge modernisterne *konstrueret* i 1800-tallet, og borgerskabet opdrog herefter resten af befolkningen til den forestilling, at de tilhører en nation. En tredje nationalismeteorier, *etnosymbolisterne*, peger på, at der ganske vist skete en forandring i 1800-tallet, men ifølge dem bygger den moderne nationalisme på symboler, myter og værdier fra tidligere folkelige fællesskaber (*etnos* betyder folk på græsk). Ifølge etnosymbolisterne er der med andre ord en vis kontinuitet mellem nationalismen og tidligere fællesskaber.

Opgaver

- 1) Forklar forskellene på de tre nationalismeteorier.
- 2) Undersøg, hvilken teori der ligger til grund for fremstillingen i dette kapitel.

Læs videre: Peter Burke: *Popular Culture in Early Modern Europe*, Routledge 1978
Kristian Iversen: *Nationer og nationalisme*, Columbus 2017

FØRSTE VERDENSKRIG

Det var ikke kun Rusland, der forud for første verdenskrig var et etnisk kludetæppe bestående af forskellige nationaliteter. Særlig spraglet var det på Balkan og i Østrig-Ungarn. I begge områder blev mindretal undertrykt af de dominerende etniske grupper, samtidig med at de støttede deres egne mindretal i andre lande.

Det østrigske kejserrige omfattede ligeledes kongeriget Ungarn og var blevet regeret af Habsburg-slægten siden 1804. I 1860'erne havde en række militære nederlag svækket Østrig, og Ungarn forlangte nu ligestilling. Det førte til dannelsen af Østrig-Ungarn, hvor henholdsvis Østrig og Ungarn havde deres egen regering, men hvor udenrigspolitikken blev styret fra Wien. Udadtil var Østrig-Ungarn et forenet rige, men under overfladen lurede mange etniske spændinger. I 1867 blev Østrigs kejser, Franz Joseph, kronet som konge af det nyoprettede dobbeltmonarki. Han blev en af Europas længst siddende monarker, og i 1914 ventede man spændt på, hvad der skulle ske, når magten i det skrøbelige rige skulle overdrages fra den gamle mand til hans arving.

Ærkehertugens besøg i Sarajevo

Søndag den 28. juni 1914 besøgte den østrig-ungarske tronfølger, ærkehertug Franz Ferdinand og hans gemalinde Sophie Bosniens hovedstad, Sarajevo. Bosnien havde været styret af Østrig-Ungarn siden 1878 og var blevet indlemmet i kejserriget i 1908. I Bosnien levede en stor befolkningsminoritet, der kom fra nabolandet Serbien. Disse bosniske serbere hadede Østrig-Ungarn og drømte om, at Bosnien skulle være en del af Storserbien. De bosniske serbere var tilmed forbitret over tidspunktet for Franz Ferdinands besøg, fordi den 28. juni var en meget betydningsfuld dato i den serbiske historie. På den dag i 1389 led serberne et heroisk nederlag til de tyrkiske osmanner i slaget om Kosovo på Solsortesletten (se *Vores verdenshistorie 2*).

Inden besøget havde en gruppe serbiske nationalistes under navnet Den Sorte Hånd planlagt et attentat. Den Sorte Hånd var blevet dannet i 1911 med det formål at samle serbere i et Storserbien. På denne varme sommerdag skulle den østrig-ungarske tronfølger udsættes for et attentat. En af attentatmændene var den 19-årige serbiske gymnasieelev Gavrilo Princip, der affyrede de fatale skud, som kostede Franz Ferdinand og Sophie livet.

Borijove Jevtic var leder af gruppen Nationalt Forsvar, der var forbundet med Den Sorte Hånd. Han beskrev begivenhederne i Sarajevo i en avisartikel i *New York World* på tiårsdagen for attentatet (kilde 1).

Serbiske nationalistes

Det [nyheden om Ærkehertugens besøg i Sarajevo] nåede vores mødested, caféen Zeatna Moruna, en aften i slutningen af april 1914. For at forstå, hvor intens en følelse det lille stykke papir [med nyheden] fremkaldte, idet det gik fra hånd til hånd næsten i stilhed, og hvorledes det satte vores hjerter i brand, er det nødvendigt at forklare præcist, hvorfor Narodna Odbraba [Nationalt Forsvar] eksisterede, hvilken slags mænd der var medlem, og vigtigheden af den dato, 28. juni, hvor ærkehertugen vovede at gøre sin entre i Sarajevo.

Som enhver ved, var det gamle Østrig-Ungarske Rige bygget på erobringer og intriger, på handel og forræderier, som undertrykte mange folk, der hverken var østrigere eller ungarere. Østrig-Ungarn pålagde dem tunge skatter, man omdirigerede frugten af deres hårde slid, så det fremmede herrestatens velstand. Man blandede sig i deres gamle frihed gennem mangfoldige love, der blev administreret med arrogance.

Flere år før krigen dannede vi, der levede i byer og landsbyer i Bosnien og Hercegovina, en lille gruppe på 35 mand i alt, Narodna Odbraba, et hemmeligt selskab, hvis mål var at arbejde for friheden fra Østrig og en union med Serbien [...] De fleste var stu-

derende. Ungdommen er den rette tid at realisere handlingens filosofi. Der var også lærere, handlende samt bønder, håndværkere og endda var der mænd af overklassen, som var brændende patrioter. De var forskellige fra os i alt undtagen i deres had til undertrykkeren. [...]

Hvor vovede Franz Ferdinand at gøre sin entre i Sarajevo den dag? Ikke blot var han undertrykkerens repræsentant, han var også selv en arrogant tyrant. Sådan et besøg var en nøje planlagt fornærmelse. Den 28. juni er en dato, der står dybt indgraveret i en hver serbers hjerte, derfor har den dag sit eget navn. Den hedder Vidovnan. Det er den dag, hvorpå det gamle serbiske kongedømme blev erobret af tyrkerne efter slaget på Kosovo-sletten i 1389.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår? Er der ting i ophavssituationen, vi skal være særlig opmærksomme på, når vi bruger teksten som historisk kilde?
- 2) Ud fra hvilken position taler kildens afsender, og hvilken tendens kommer til udtryk i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, og besvar den.

Attentatet i Sarajevo antændte en lunte og er derfor af mange historikere blevet betragtet som anledningen til første verdenskrig. Bag mordet lå der en række konfliktpunkter, der nu blev aktiveret, og som vi må betragte som de bagvedliggende årsager til krigen.

Mordet vakte naturligvis stor ophidselse i Østrig-Ungarn, der nu ville give Serbien en lærestreg. De øvrige europæiske stormagter betragtede mordet mere som et lokalt Balkan-problem end som et problem, der kunne få følger for resten af Europa. Heri tog de fejl.

Tre uger efter attentatet svarede Østrig-Ungarn igen med et ultimatum til Serbien, der krævede, at al antiøstrigsk virksomhed og propaganda skulle ophøre. Den 23. juli 1914 afleverede den østrigske ambassadør i Serbiens hovedstad, Beograd, kravene til den serbiske regering. Kravene var ultimative og skulle indfries inden for 48 timer.

▲ "Skuddet i Sarajevo" 1914. Gavrilo Princip fra den serbiske nationalistgruppe Den Sorte Hånd dræber Østrig-Ungarns tronfølger, Franz Ferdinand. Samtidigt maleri.

den slavisktalende provins, Bosnien-Herzegovina, og derved knust de serbiske drømme om et Storserbien. Serberne havde dog ikke opgivet håbet, og gennem hemmelige netværk, blandt andet Den Sorte Hånd, udøvede serberne angreb på østrigske embedsmænd i Bosnien og stod nu som ansvarlige for mordet på den østrig-ungarske tronfølger. For østrigerne var det terror, men for serberne var det en frihedskamp.

Lavinen ruller

Russerne ville ikke lade Serbien i stikken, og den østrig-ungarske krigserklæring til Serbien betød, at Rusland gjorde klar til krig og begyndte at mobilisere sine tropper. Tyskland, der støttede Østrig-Ungarn, blev nu bekymret for, at Rusland gik ind i krigen, hvilket kunne betyde, at Tyskland kom i den situation, at de kom til at kæmpe på to fronter. Tyskerne bad russerne om at stoppe deres mobilisering, men det ville de ikke høre tale om, og den 1. august erklærede Tyskland Rusland krig. To dage senere, den 3. august, erklærede Tyskland også Frankrig krig, fordi de fastholdt deres allianceforpligtelser med Rusland.

Tyskerne håbede, at England ville holde sig neutralt, som de havde gjort siden 1870, når det gjaldt konflikter på kontinentet. Men situationen havde ændret sig i begyndelsen af 1900-tallet, hvor de tyrkiske osmanner blev trængt

Selv om serberne var imødekommende, kunne de ikke acceptere kravet om, at østrigske udsendinge blandede sig i efterforskningen i Serbien. Det var østrigerne ikke tilfredse med, og den 28. juli 1914 erklærede de Serbien krig.

Nu begyndte uroen at brede sig i de europæiske hovedstæder, for de forskellige stater havde opbygget et net af alliancer, der skulle sikre dem i tilfælde af angreb. Stormagterne var opdelt i to lejre. På den ene side var centralmagterne Tyskland og Østrig-Ungarn, og på den anden side England, Frankrig og Rusland.

De to alliancer så forskelligt på forholdene på Balkan. Den østrig-ungarske kejser frygtede, at oprettelse af selvstændige slaviske stater ville opmuntre etniske slaver i Østrig-Ungarn til også at forlange selvstændighed. Det kunne true det multinationale dobbeltmonarkis eksistens. I Rusland var hovedparten af befolkningen etniske slaver, og den russiske zar havde stor sympati for den slaviske nationalisme og ønsket om selvstændighed fra rivalen Østrig-Ungarn.

Det østrig-ungarske magtområde strakte sig ind på Balkan, hvor de i 1908 havde annekteret

tilbage på Balkan. Det tyrkiske Osmannerrige, der kontrollerede Mellemøsten, men som nu var på vej i opløsning, efterlod muligheder for de øvrige stormagter. Ikke mindst Tyskland havde planer om et fremstød i Mellemøsten, og indledte et samarbejde med tyrkerne, hvilket blandt andet blev understreget ved anlæggelsen af en jernbanestrækning fra Berlin til Bagdad.

Tyskland mente ikke, at de havde fået de kolonier, der burde tilkomme en stormagt af deres størrelse, og havde igangsat et ambitiøst flådebygningsprogram, der skulle sikre øget tysk indflydelse i oversøiske områder.

Ændringen i magtbalancen bekymrede England, hvis hovedinteresse lå i deres enorme koloniimperium og i en stabil magtbalance i Europa (se *Vores verdenshistorie 2*).

For England var søvejen til Indien en livsvigtig interesse, og Tysklands ønske om at få flere kolonier, deres samarbejde med tyrkerne og udvidelsen af flådestyrken bekymrede England. Også franskmændene var bekymrede for Tysklands stormagtsambitioner og for den tyske industrialisering, der havde overhalet den franske. England og Frankrigs fælles interesse i at inddæmme Tysklands magt fik dem til at bilægge århundredgamle konflikter om kolonier, blandt andet i syvårskrigen 1756-1763, der førte til fransk afståelse af store områder af Amerika.

I den tyske generalstab havde man allerede udarbejdet planer for, hvordan et angreb på Frankrig skulle foregå. Planen var blevet udarbejdet i årene 1905-1911 af den tyske general Alfred von Schlieffen. Han forudså, at Tyskland ville stå i en tofrontskrig, og at taktikken derfor måtte være at rykke

Historiske problemstillinger

Hvorfor udbrød første verdenskrig? Spørgsmålet er en historisk problemstilling, der har optaget historikere, politikere og embedsmænd lige siden 1914. Der er skrevet over 25.000 bøger og artikler om ”Den store krig”, og hvert år kommer der flere til.

Som vi skal se, fik Tyskland efter krigen hovedansvaret, men skyldsspørgsmålet blev hurtigt omdiskuteret. I mellemkrigsårene blev idéen om den tyske ”krigsskyld” udfordret af historikere, der påpegede, at det i høj grad var alliancesystemet, der kunne forklare, hvordan en krise i sommeren 1914 kunne eskalere til en verdenskrig. Flere stater førte en imperialistisk udenrigspolitik, og de var bundet sammen på måder, der satte verden i brand.

Denne forestilling blev i 1960’erne angrebet af den tyske historiker Fritz Fischer, der med nye kilder påpegede, at Tyskland havde ønsket krigen i flere år og bare ventede på en mulighed. I det lys blev Tyskland fremstillet som en særlig aggressiv stormagt.

I dag er spørgsmålet stadig debatteret, men fokus har flyttet sig. Den australske historiker Christopher Clark har peget på, at Rusland i alliance med serbiske nationalister spillede en vigtig rolle i krigsmobiliseringen. Storbritannien havde også en part, og både Rusland og Frankrig forfalskede dokumenter for at fremstå med rene hænder efter krigen. Clarks budskab er dog, at det ikke giver mening at lede efter én aktørs ”skyld”, fordi så mange deltog aktivt i det, der førte til krig. De var alle præget af samtidens kulturelle forestillinger og idéer om maskulin selvhævdelse og havde ikke forudset de tragiske konsekvenser. Derfor gik de som ”søvngængere” ind i krigen.

Opgaver

- 1) Lav en liste over de forskellige forklaringer på krigen, der nævnes i teksten her.
- 2) Man kan skelne mellem aktørforklaringer (der lægger vægt på enkeltpersoner, grupper eller lande) og strukturforklaringer (der lægger vægt på samfundsopbygning og systemer). Sortér listen med forklaringer i de to kategorier.

Læs videre: Fischer, Fritz (1961): *Griff nach der Weltmacht: die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland, 1914-18*. Düsseldorf: Droste.
Clark, Christopher (2013): *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. London: Penguin.

hurtigt og med al kraft frem på vestfronten og være henholdende på østfronten. Von Schlieffen byggede på erfaringerne fra den fransk-tyske krig i 1870-1871, hvor de tyske hære havde løbet Frankrig over ende i løbet af et par måneder. Forskellen lå blot i, at den tyske hær ikke som i 1870 kunne marchere ind gennem Alsace-Lorraine, fordi franskmændene nu havde bygget forsvarsanlæg ved den tysk-franske grænse. Den eneste mulige vej ind i Frankrig var derfor gennem det neutrale Belgien.

Den 3. august erklærede Tyskland Frankrig krig. Det tyske felttog kunne derefter begynde, og Belgien blev invaderet af tyske tropper 4. august. Da stormagterne, deriblandt England, havde garanteret Belgiens neutralitet, var der intet andet for, end at England den 5. august 1914 erklærede Tyskland krig. Første verdenskrig var dermed i gang.

Stemningen i 1914

Skuddene i Sarajevo satte, som vi har set, gang i en lavine på grund af det net af alliancer, der forpligtede staterne til at hjælpe hinanden i tilfælde af krig. Dertil kom den glødende nationalisme, der motiverede politikere og fik befolkningen til at bakke op om krigen, som mange i sommeren 1914 så som en nødvendighed for at skabe balance mellem stormagterne.

Hvert land havde en stærk følelse af egen identitet og en lige så stærk følelse af overlegenhed i forhold til rivalerne. For mange unge mænd var krigen tillokkende, og de så det som en vej til hæder og eventyr. Generelt var man ikke klar over, at fremskridtene inden for teknologien ville betyde en helt anden krig end de konflikter, der havde præget 1800-tallet.

Nationalismen skabte stor folkelig opbakning bag regeringernes krigspolitik. Også socialistpartierne, der havde ment, at staten tjente kapitalen og ikke arbejderklassen, red med på den nationale bølge. Euforien var stor, da man med begejstring og stor optimisme sendte soldater til fronten – på de tyske togvogne stod der *Til Paris*, på de franske *Til Berlin*.

Der findes talrige eksempler på, at forfattere og andre kulturpersonligheder lovpriste krigen, og det var særligt de unge veluddannede overalt i Europa, der flokkedes og jublede på byens pladser, sang soldatersange, skrev begejstrede krigsdigte og strømmede til hvervestationer for at blive optaget i hæren. I Tyskland meldte 1,3 millioner unge mænd sig straks til hæren, og i England, hvor man ikke havde værnepligt, meldte næsten en halv million sig under fanerne de første fem uger efter krigsudbruddet.

Futuristerne

Der var grupper, der byggede en samfundsforståelse på optimisme og begejstring for fremtiden. I Italien grundlagde den italienske digter Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944) i 1909 den futuristiske bevægelse.

I *Det futuristiske manifest* fra 1909 skrev futuristerne: ”Vi vil forherlige krig – verdens eneste hygiejne – militarisme, patriotisme, frihedsbudbringernes

▲ "Pansertog i aktion" (1915).
Maleri af den italienske futurist
Gino Severini.

destruktive gestus, smukke idéer det er værd at dø for og foragt for kvinden." Bevægelsen skulle senere skabe inspiration for de italienske fascister.

Futurismen var ikke kun en italiensk bevægelse, men bredte sig til store dele af verden. Også i Frankrig bredte futurismen sig, hvor digteren Guillaume Apollinaire (1880-1918) hyldede krigen. Han meldte sig til den franske hær, og mens han var ved artilleriet og lå i ly bag ved kanonerne, skrev han begejstret digte fulde af beundring og erotik. I digtet *Den underfulde krig* skrev han om raketternes skønhed: "Hvor er det smukt med disse raketter der oplyser natten / De stiger til deres sande tinde og bøjer sig / For at kigge / Det er damerne der danser med deres blikke for / Øjne arme og hjerter." Dateringen er ukendt, men det er formentlig skrevet i krigens begyndelse.

Krigen og maskuliniteten

Som vi har set, kan en stor del af krigsbegejstringen forklares med den voksende nationalisme. Historikere peger dog også på andre årsager, blandt andet forklarer de, at krigen af mange unge mænd blev set som et velkomment brud med dagliglivets trummerum.

Mange unge kedede sig i det pæne, borgerlige fremskridtsorienterede bysamfund, og man havde brug for at prøve sig selv af, sådan som det kommer til udtryk i danske Claus Eskildsens erindringer fra 1929. Eskildsen var fra Sønderjylland, der frem til 1920 var en del af Tyskland, og danske mænd blev derfor indkaldt til eller meldte sig selv til tysk krigstjeneste. Kilde 2 er et uddrag af hans erindringer, der handler om tiden omkring krigsudbruddet.

Kilde 2

Krigen er mandens eventyr

Krigen – det er jo eventyret, mandens prøve på, hvad han duer til. Vejen til farter i fremmede lande, til heltegerninger, hæder og berømmelse. Krigens begejstringsbølge begyndte at bruse. Jeg skammer mig slet ikke ved at bekende, at den også rørte ved mig. Det var kun de meget blaserte, der ikke følte blodet bruse gennem årene. Jeg har talt med mange danske sønderjyder i denne første krigstid. Deres hjerte var ikke på Tysklands side, men eventyret lokkede også mange af dem. Det var kun naturligt for sunde raske,

ufordærvede mennesker. Vi kendte jo ikke krigens sande åsyn.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil og besvar en problemstilling ud fra teksten, der belyser stemningen i 1914.

Også forfatter, officer og godsejer Thomas Dinesen (1892-1979), der kæmpede på engelsk side, skrev i sin bog *No Man's Land*, der udkom i 1928, om synet på krig (kilde 3).

Kilde 3

No Man's Land

Jeg skød en eller måske flere tyskere den nat i Lens [på vestfronten] – næsten med et chok står det, bagefter, pludselig klart for en, at så let er det altså at slå en mand ihjel – så lidt indtryk gør det på en at blive drabsmand, "morder".

På jagt har jeg jo skudt masser af uskyldige dyr. Man kan være en stor dyreven og gå langt for at hjælpe et dyr i nød; men aldrig så snart er man ude i mosen med jagtriflen, så betyder dyrevenligheden ikke meget over for jagtlysten – man har kun én tanke: Kan jeg nå ind på godt skudhold af bukken, før den mærker mig? – og man dræber en anskudt hare uden at genereres af andet end det blod, man får på hænderne. Sådan er alle jægere.

Men når det er menneskeliv, det gælder? [...]

Til min egen forbavselse har jeg nu set, at ens menneskekærlighed og ærefrygt for menneskeliv kan fejles

til side som ganske umærkelige over for driften til kamp, lysten til at overvinde og dræbe en modstander. Man ser en fjende knække sammen foran sin riffel omtrent med samme følelse, som da man skød sin første buk: "Jeg fik den!" Og bagefter tænker man på kampen og drabet på samme måde, som en ung mand tænker på sit første lykkelige kærlighedsforhold på: Man fyldes med en varm tilfredshed ved sejrrikt at have brugt sine evner og kræfter i en stor oplevelse.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra teksten, der belyser krigens menneskelige konsekvenser.

Hvad ingen vidste, da de euforisk sendte soldaterne til fronten med forestillingen om en kort krig, der ville være slut inden jul, var, at krigen kom til at brandmærke verden for altid. Krigen varede fire år og kom til at koste mere end 12 millioner mennesker livet i den mest brutale konflikt, verden endnu havde set.

◀ Franske soldater i skyttegrave på vestfronten.

KRIGENS FRONTER OG KULTURMØDER

Den 4. august 1914 rykkede den tyske hær med 750.000 soldater ind igennem det neutrale Belgien. Det beskedne belgiske forsvar blev hurtigt skubbet tilbage, og de tyske styrker fortsatte efter planen ind i det nordlige Frankrig.

Den tyske hær fulgte den såkaldte Schlieffenplan, hvis overordnede mål var en krig mod både Frankrig og Rusland uden at komme ud i en tofrontskrig. Ifølge planen skulle den tyske hær indtage Paris og udmanøvrere den franske hær på under seks uger – General Schlieffen mente, at Rusland skulle bruge minimum seks uger på at mobilisere sine tropper, så det tyske angreb skulle sættes ind på Rusland, så snart Frankrig var besejret, og Rusland endnu ikke fuldt mobiliseret.

Da den tyske hær nærmede sig Paris, satte de franske styrker og det engelske ekspeditionskorps en modoffensiv ind, og ved byen Marne lykkedes det at stoppe den tyske fremrykning.

▼ Tyske soldater rykker frem fra deres skyttegrave. Frankrig, 1916.

Slaget ved Marne i begyndelsen af september 1914 blev i realiteten enden på Schlieffenplanen. Fronten stabiliserede sig, og med en lille forskydning lå vestfronten fast igennem de følgende fire år. På begge sider af fronten gravede soldaterne sig ned i skyttegrave, der gennem krigen blev et virvar af løbegange, bunkere og pigtråd, hvor soldaterne kunne forsvare sig og holde øje med det ingenmandsland, der lå mellem dem og fjendens soldater.

Med den nye våbentechnologi blev det svært at nedbryde fjendens linjer i et offensivt angreb. De forsøg, som blev gjort i krigens indledende fase med at sende soldater frem mod fjendens skyttegrave, endte i blodbad. Soldaterne blev mejet ned af maskingeværernes effektive skudsalver.

Østfronten

Den franske og russiske hærledelse koordinerede deres indsats, og selv om det ville tage 60 dage at mobilisere den russiske hær, angreb russerne den 15. august de tyske stillinger i Østpreussen.

Den russiske og franske hærledelse havde opnået, hvad tyskerne havde frygtet: en tofrontskrig. Den russiske hær var langt større end den tyske, men dårligt udrustet og dårligt organiseret. I slutningen af august kom det til nye kampe ved Tannenberg, hvor russerne blev slået tilbage, og frontlinjen blev skubbet tilbage til den russiske grænse.

På østfronten var der bevægelser og forsøg på at ramme fjendens stærkeste punkt, der kunne afgøre krigen, men i løbet af 1915 blev bevægelseskri-gen på østfronten ændret til en langtrukken stillingskrig, som det også var tilfældet på vestfronten.

Stillingskrig

Når første verdenskrig blev en stillingskrig, skyldtes det, at forsvaret var stærkere end angrebet. Maskingeværet blev krigens dominerende våben, der betød, at man fra skyttegravene kunne sende byger af skud af sted mod de fremstormende tropper. På trods af det fastholdt generalerne, at den eneste vej til sejr var angreb, der kunne gennembryde fjendens linjer.

Et angreb begyndte altid med et langt og massivt artilleribombardement af fjendens stillinger, hvorefter tusindvis af soldater forlod skyttegraven og stormede frem gennem ingenmandsland, hvor de blev mødt af dræbende bølger af maskingeværild. På den måde var omkostningerne for soldaterne, der skulle erobre fjendens stillinger, enorme.

Fra en samling soldaterbreve sendt hjem fra fronten af unge sønderjyske mænd, der var indkaldt til tysk krigstjeneste, får vi et indblik i krigens grusomhed. Kilde 4 er et brev skrevet på vestfronten 20. januar 1915. Afsenderen kendes ikke, men brevet indledes med "kære søster".

▲ Vestfronten 1914-1918.

▲ Østfronten 1914-1918.

Soldaterbrev fra vestfronten

Ved daggry begyndte kampen, og klokken 9 tog de fjendtlige kanoner fat med en sådan voldsomhed, så hele jorden under os rystede. Vi gik fremad; granat efter granat eksploderede i vore rækker og rev snart den ene, snart den anden med sig. Min officer blev klokken 10 ramt af en granat; den samme granat ramte Petersen fra Ballum, han døde to timer efter; min ven fik en rift, men det kunne klares med hæfteplaster. Jeg stod ved siden af dem alle sammen, og det er jo et under, at jeg slap uskadt derfra.

Kanonerne drøned videre. Klokken 12 lød signalet til at gå på. Med hurra stormede vi fremad, men blev slået tilbage igen med tab af mange venner. Klokken 3 gik det på samme måde, og imens rev granaterne mand efter mand bort, så vores rækker blev tyndere og tyndere.

Klokken 5 lød signalet atter. Igen stormede vi fremad. Hurraerne lød også, men denne gang fuld af forbitrelse. Enhver vidste: Nu eller aldrig, og frem gik det mod en dræbende gevær- og maskingeværild. Kun få spring, og vi nåede den fjendtlige skyttegrav, og i det samme klirrede bajonetterne imod hinanden. Da lød tyske hurraer, fra alle sider, og fjenden tog flugten eller overgav sig.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra teksten, der belyser soldaterlivet på vestfronten.

Trods internationale aftaler, blandt andet Haag-konventionen fra 1907, er der eksempler på, at de krigsførende parter anvendte giftgas. Brugen af giftgas betød, at soldaterne måtte anvende masker. Giftgassen var tungere end atmosfærisk luft og sivede derfor ned i skyttegravene og kvalte soldaterne, hvis de ikke bar maske. Giftgas blev anvendt første gang af tyskerne i december 1915.

Kulturmøder ved fronterne

For de tyske soldater blev mødet med østfronten mere voldsomt, end det var tilfældet på vestfronten. Det hang sammen med, at soldaterne i øst mødte en kultur og et samfund, der var langt mere fremmedartet, end de var vant til hjemmefra. I modsætning til i vest, hvor landskaberne, naturen og samfundsstrukturen var mere velkendte, mødte soldaterne i øst et mere uplejet og dystert landskab med dybe sumpe og store mørke skove. Dertil kom mødet med civilsamfundet, som for mange tyske soldater føltes gammeldags, kaotisk, eksotisk og truende på samme tid. Forestillingen om østlandene var tæt forbundet med den europæiske kolonialisme og imperialistiske forestillinger om at ordne og kontrollere den tilsyneladende kaotiske natur og kultur, som soldaterne stødte på.

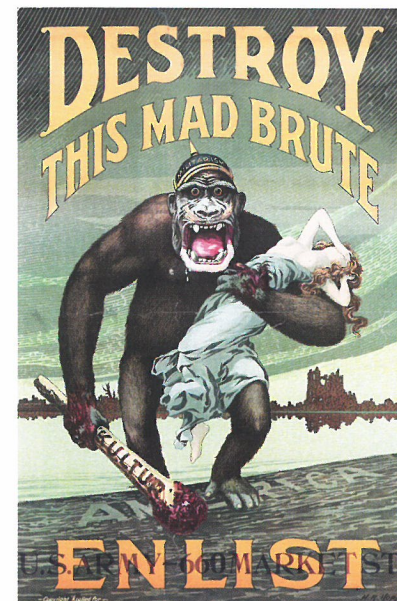
En væsentlig kilde til at belyse det kulturmøde, der fandt sted på østfronten, er de beretninger som sønderjyske soldater, der blev indrulleret i den tyske hær, sendte hjem under krigen. Tre danske historikere – Claus Bundgård Christensen, Martin Bo Nørregård og Niels Bo Poulsen – har i deres bog *Fra*

verdenskrig til borgerkrig (2018) analyseret en række soldaterbreve skrevet af sønderjyske soldater. Disse breve er en vigtig kilde til at belyse forholdene generelt, men også, hvordan de danske soldater oplevede kampene i det fremmede.

Selv om Danmark ikke var en kolonimagt på samme niveau som de andre krigsførende nationer, synes dele af den imperialistiske tankegang alligevel at præge de sønderjyske soldaters syn på de kulturer, de møder på østfronten.

Landene, de mødte, var befolket af mange forskellige etniske og religiøse grupper, men de sønderjyske soldater – helt på linje med deres krigskammerater – grupperede befolkningen i nogle få og ret stereotype kategorier, der oftest kombinerede etnicitet og social status. Det kunne være ”polske herremænd”, ”russiske bønder” eller ”jødiske handelsmænd” eller slet og ret ”russere”, uanset om der var tale om russere, hviderussere eller ukrainere. Årsagen til dette har formentlig været sproglig, idet soldaterne ikke har kunnet høre, hvilket sprog der blev talt.

Der blev af de sønderjyske soldater oftest sat en klar skillelinje mellem dem og os, hvor sammenligningen med de hjemlige forhold og dem, der herskede på østfronten, sjældent faldt ud til lokalbefolkningens fordel. I kilde 5 er der samlet uddrag af tre forskellige breve, alle skrevet af sønderjyder og sendt hjem fra østfronten, og som giver et indtryk af deres syn på de fremmede kulturer.

▲ En britisk propagandaplat opfordrer til at melde sig til krigstjeneste mod ”den tyske barbar”.

Synet på lokalbefolkningen

Brev 1:

De [lokalbefolkningen] er så falske og hellige som dovne. Panje, familieoverhovedet, bestiller ikke noget. Han er som alle af hankøn født i lange støvler, fårepels og pelshue. Kvindfolkene er derimod meget let klædt. Undertøj kender de ikke, korte smudsige skjorter, det uundværlige tørklæde om det fedtede sammenfiltrede hår.

Brev 2:

Landbefolkningen står temmelig langt tilbage. Mændene er dovne; de holder mest af at sidde inde ved ovnen med store kapper på. Kvinderne gør det meste af arbejdet.

Brev 3:

Overalt tegner det til god høst. Men alle tegn tyder på, at markerne er meget urene og på langt nær ikke sådan under kultur som hjemme hos os i vort kære Nordslesvig. Vi drager sammenligningen, men kommer altid til det resultat, at her mangler en dygtig nordslesvigsk bonde.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden (betragt de tre breve under ét) og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatterne, og hvilken tendens er der i de tre breve?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilderne, der belyser kampene på østfronten, og brug kapitlet til at besvare spørgsmålet.

▲ En ung tysk soldat møder en gruppe russiske jøder.

Der er også andre eksempler på, at de danske soldater ytrede sig negativt over for den lokale jødiske befolkning, hvilket også kendetegnede de tyske soldater. Der kan dog ikke ud fra det gives et entydigt billede af en antisemitisk holdning hverken iblandt de danske eller tyske soldater.

Krigen og kolonierne

Som vi har set, var det den europæiske scene, der spillede den afgørende rolle som krigsskueplads i første verdenskrig. Det betød ikke, at resten af verden ikke også blev involveret i krigen. Man regner med, at cirka 40 procent af verdens befolkning i 1914 var underlagt en af de krigsførende nationer, så vi med god ret kan kalde krigen for en verdenskrig.

Der fandt også krigshandlinger sted uden for Europa, særligt i Mellemøsten og i Afrika. Når krigen fik den globale karakter, som den gjorde, skyldtes det flere ting. For det første var krigen et udtryk for den europæiske konkurrence om kolonier, som spidsede til i perioden op til krigsudbruddet. Ud over at de krigsførende lande rekrutterede soldater fra deres kolonier, betød det også, at man var klar over, at kolonierne kunne komme til at spille en afgørende rolle for krigen. Englænderne satte derfor fra krigens begyndelse ind for at inddæmme og kontrollere de tyske kolonier. I Stillehavet blev de tyske kolonier besat af Australien (der var en del af det engelske Commonwealth), så tyskerne ikke kunne anvende dem som baser mod de engelske kolonier i Asien. I Afrika erobrede englænderne hurtigt de tyske kolonier Togoland, Tysk Sydvestafrika, Cameroun og Tysk Østafrika.

Også i Mellemøsten spillede Englands koloniale interesser en stor rolle. Osmannerriget, der kæmpede på centralmagternes side, og som havde kontrollen over det meste af Mellemøsten, opfordrede til kamp mod de engelske interesser i Egypten. Her spillede særligt Suez-kanalen en stor rolle, idet England herigennem blev forbundet med kolonierne i Indien og Asien.

Det lykkedes englænderne at spille et dobbeltspil ved at love araberne et Storarabien efter krigen, hvis araberne kæmpede på engelsk side imod osmannerne. Samtidig blev det i en hemmelig aftale vedtaget, at Frankrig og England efter krigen skulle overtage store dele af Mellemøsten. Som om dette ikke var nok, kom englænderne – måske utilsigtet – til at give jøderne lovning på et nationalt hjem i Palæstina.

Imperiets soldater

Kolonimagterne, særligt England og Frankrig, indså hurtigt, at deres oversøiske kolonier kunne blive vigtige for krigen, og tidligt begyndte de at rekruttere soldater fra kolonierne. Dette afstedkom en anden type kulturmøde, særligt for de koloniale soldater, der for de flestes vedkommende aldrig havde været uden for deres hjemland.

Alene det engelske imperium rekrutterede omkring 1½ million soldater fra deres kolonier. Soldater fra det fjerne Myanmar (Burma), Malaysia, Kenya, Tanzania, Vestindien og ikke mindst Indien blev en del af de engelske styrker, der kæmpede i Mellemøsten, i Afrika og på Vestfronten. For disse soldater må mødet med Europa have været et kulturchok, for ikke at tale om de klimatiske forhold. Mange har erindret, at det var første gang, de så sne og oplevede frost. De selvstyrende dominions – Canada, Australien, New Zealand og Sydafrika – mobiliserede også soldater til krigen, men her syntes kulturforskellene at have spillet en mindre rolle.

Mobiliseringen af de koloniale styrker blev, sammenholdt med Englands og koloniernes økonomiske udvikling efter krigen, startskuddet til kolonibefolkningens ønske om selvstændighed og dermed imperiets opløsning.

Det ser vi nærmere på i kapitel 4.

▼ Indiske soldater i britisk krigstjeneste. Tegning fra 1919.

USA træder ind i krigen

I slutningen af 1800-tallet blev ubådsteknologien udviklet, og under første verdenskrig var det særligt Tyskland, der anvendte ubådene til at forhindre amerikanske forsyninger til England og Frankrig. I løbet af foråret 1917 blev hundredvis af skibe sænket, inden man begyndte at indsætte krigsskibe for at beskytte konvojer af handelsskibe, hvilket mindskede tabene.

Ubådskrigen var tæt ved at knække England, der blev kraftigt afskåret fra vigtige forsyninger, men fremkaldte samtidig det, som skulle vise sig at blive afgørende for krigens udfald. USA brød sin historiske neutralitet over for Europa og trådte ind i krigen mod centralmagterne.

USA havde siden Monroe-doktrinen i 1823 afholdt sig fra at deltage i europæiske anliggender, for derved at sikre at europæerne ikke blandede sig i Latinamerika, som amerikanerne betragtede som deres interesseområde.

Under første verdenskrig kritiserede den amerikanske præsident Woodrow Wilson (1856-1924) krigens parter for blandt andet brud på menneskeretighederne og den stærke nationalisme, der havde fået krigen til at udvikle sig. Wilson var bekymret for, at den nationalisme, der blev antændt i Europa, ville sprede sig til USA, der var en smeltedigel af forskellige kulturer, og som byggede på idealet om, at mange nationaliteter kunne leve sammen under ét flag.

Ved krigens begyndelse var der ikke udsigt til, at USA ville bryde sin isolation, og USA nød i krigens første år godt af rollen som hovedleverandør til Europa, således ikke kun til England og Frankrig, men også til Tyskland. Handlen med Tyskland blev dog stoppet, da England kunne garantere, at de ville kompensere for de tab, som stoppet af denne handel ville medføre i USA. Frankrig og Englands handel med USA under krigen blev finansieret gennem lån, hvilket betød at USA havde store summer til gode, og en tysk sejr i krigen ville derfor true store økonomiske interesser i USA.

Ubådskrigen kom til at ramme den amerikanske handel med England og Frankrig, der medførte store tab, hvilket fik USA til at erklære Tyskland krig i april 1917. Der gik dog et år, før USA fik opbygget og trænet en hær af en sådan størrelse, at den kunne gøre sig gældende i krigen. I sommeren 1918 var der en million amerikanske soldater på vestfronten.

Rusland træder ud af krigen

Mens amerikanerne trådte ind i krigen, brød Rusland fuldstændig sammen. I de første krigsår var det blevet mere og mere tydeligt, at den russiske hær ikke var tilstrækkeligt forberedt og udstyret til at kunne føre en længerevarende krig.

Rusland var afhængig af hjælpen fra sine allierede – problemet var blot, at forsyningslinjerne blev afskåret, og under den lange hårde vinter frøs de nordlige havne til, der skulle sikre forsyningerne.

Det, som soldaterne manglede i udstyr, skulle opvejes af deres heltemod, og generalerne holdt ikke tilbage med at sende soldaterne ud i det ene blo-

dige angrebsslag efter det andet. Tabstallene var enorme, og moralen blandt soldaterne blev udfordret af generalernes argumenter om, at de enorme dødstal var sejrens pris. Men det blev særligt hjemmefronten og den vedvarende og omfattende mangel på nærmest alt, der fik det russiske zar-styre til at falde.

I februar 1917 gik folket på gaderne, og i stedet for at slå demonstranterne tilbage gik soldaterne over på arbejdernes side. Zaren trådte tilbage og der blev nedsat en provisorisk (dvs. midlertidig) regering. I oktober 1917 fulgte endnu en revolution, der førte Lenin og kommunisterne til magten. I foråret 1918 trak det nye styre Rusland ud af krigen, hvilket i første omgang gav Tyskland en ny chance i krigen, der nu kun skulle kæmpes på vestfronten.

Mod afslutningen

I marts 1918 samlede tyskerne alle kræfter på vestfronten og indledte "Kejserslaget". De brød igennem de franske forsvarsværker og nærmede sig Paris, men det skulle vise sig at være de sidste krampetrækninger. I november 1918 brød Tysklands allierede sammen, og vestmagterne brød igennem de tyske linjer. Den tyske hærledelse valgte at bede om våbenstilstand, og den 11. november trådte våbenstilstanden i kraft.

Første verdenskrig var forbi.

▲ Russisk krigsplakat fra 1914. Krigslykken for den russiske hær viste sig hurtigt at være en illusion og krigen blev enden på zarens Rusland.

HJEMMEFRONTEN

Overalt i Europa førte krigen til nedgang i produktionen på grund af manglende råvarer og manglende arbejdskraft. Mændene, der blev sendt til fronten, manglede i produktionen og faldende købekraft i befolkningen betød, at mange fabrikker måtte lukke.

Rundtom i Europa begyndte staterne at prioritere den industrielle produktion efter, hvor vigtig den var for krigsførelsen, og langsomt blev fredsin industrien lagt om til krigsindustri. Også den faldende landbrugsproduktion førte til, at staten greb ind og spillede en aktiv rolle. Der blev indført rationeringer, og det blev bestemt, hvordan visse varer skulle produceres, for at kontrollere og administrere ressourcerne.

Den nye statsrolle

I Tyskland blev det bestemt, hvor meget kartoffelmel der måtte blandes i brødet, og hvor meget brød hver tysker måtte købe per dag. Det voksende sorte marked betød, at store dele af landmændenes produktion gik uden om den offentlige registrering.

Den aktive statsrolle var en ny tendens, der var affødt af krigen, og som betød et brud på den frie liberalisme og markedsdannelse, som havde præget mange lande siden midten af 1800-tallet. Også i Danmark, der var neutral

▼ Mens mændene var ved fronten, blev mange kvinder rekrutteret til våbenindustrien. Her en tysk ammunitionsfabrik.

i krigen, blev der iværksat en omfattende regulering. Den omfattende statsregulering indvarslede en ny rolle for statsmagten, der skulle blive tydeligere efter krigen.

Kvindens rolle

I den omlægning fra freds- til krigsindustri, som fandt sted i de krigsførende lande, kom kvinderne til at spille en betydelig rolle.

Kvinderne havde været på arbejdsmarkedet før krigen, og i krigens første år oplevede mange lande en nedgang i den kvindelige arbejdsstyrke, fordi mange fabrikker lukkede. I takt med at krigsindustrien voksede frem, fik flere og flere kvinder arbejde på fabrikkerne. I Tyskland steg antallet af ansatte i industrien fra 1913 til 1918 med 46 procent. Et lignende billede så man i England, hvor kvinderne fik ligeløn, dog ud fra den betragtning, at de kun var midlertidige erstatninger for mændene, og at man ikke ønskede, at kvinderne skulle være løntrykkere. Efter krigen skulle kvinderne tilbage til hjemmet, og arbejdspladserne skulle igen besættes af mændene.

Væksten blandt kvinder på arbejdsmarkedet var led i en lang udvikling, hvor kvinderne vandrede fra traditionelle job som stuepiger og tjenestefolk til industrien (på grund af bedre løn), men der er ingen tvivl om, at krigen satte fart i en proces, der blev videreført efter krigen, og som ændrede kvindernes stilling i samfundet.

Kvinderne på hjemmefronten måtte klare hverdagen uden manden i huset og lærte at klare sig selv både i hjemmet og på arbejdsmarkedet. Det medførte, at kvinderne blev mere selvstændige og uafhængige.

Den spanske syge

De amerikanske soldater tog i sommeren 1918 en ny, dødbringende fare med sig til Europa: En aggressiv influenzavirus, der blev kaldt "den spanske syge", kom til at hærge hele verden 1918-1920. Det er fortsat uklart, hvor og hvordan sygdommen opstod, men den blev bragt til skyttegravene af de amerikanske soldater og herfra spredt.

Den første bølge af virussen kom i sommeren 1918 og den fik let spil i skyttegravene og blandt den underernærede befolkning i de krigsførende lande. Sygdommen klingede af hen over sommeren, men kom så tilbage med fornyet kraft i efteråret 1918. Soldater tog smitten med sig hjem fra krigen, så den kunne sprede sig ud i samfundene.

At sygdommen blev døbt "den spanske syge", skyldes, at Spanien ikke deltog i første verdenskrig og derfor ikke havde indført censur, så aviserne kunne berette om "den mystiske sygdom". I de krigsførende lande blev pandemien tysses ned for ikke at svække krigsmorale.

Den spanske syge blev en pandemi, der hærgede det meste af verden i flere bølger fra 1918 til 1920, hvor henved 50 millioner mennesker mistede livet.

▲ Pandemien den spanske syge rasede i 1918-1920. Her sygeplejersker fra Røde Kors i St. Louis, Missouri i USA, 1918.

Sygdommen rasede i de krigsramte lande, men ramte også Danmark, selv om vi var neutrale. Sygdommen fik ikke samme tag i Danmark som i mange andre lande, hvilket skyldtes, at Danmark ikke var krigsførende (dog med undtagelse af de sønderjyske soldater) og befolkningens relativt gode sundhedstilstand. Ikke desto mindre døde 15.000-18.000 danskere af den spanske syge og relaterede luftvejskomplikationer.

Den første bølge ramte Danmark i juli 1918, og formentlig blev smitten båret til landet af besøgende fra udlandet. Lægerne tog det roligt og opfattede det som en almindelig influenza, der dog opførte sig atypisk ved at angribe om sommeren og primært ramme unge mennesker.

Snart måtte man sande, at epidemien var ude af kontrol, og lægerne var magtesløse og kunne intet stille op. Hospitalerne blev i efteråret 1918 overfyldte, og der blev indrettet lazaretter rundt omkring, for at man kunne tage sig af de mange syge. Alene i oktober 1918 var der i Danmark over 2.000 nye influenzatilfælde om dagen, og dødeligheden var så høj, at man måtte inddrage lagerrum til opbevaring af de døde. På Københavns Kommunes hospi-

taler blev der fra 1. oktober 1918 til 31. marts 1919 indlagt i alt 5.800 influenzapatienter, hvoraf 1.127 døde.

Sygdommen ramte også sundhedspersonalet hårdt, og man tog forskellige værnemidler i brug for at beskytte sig. Man kunne føle sig rask om morgenen, og få timer efter var man dødeligt syg.

På Statens Seruminstitut arbejdede forskerne på at finde årsagen til sygdommen, og de kom frem til, at der måtte være tale om en mikroorganisme, der var for lille til, at den kunne ses i datidens mikroskoper (elektronmikroskopet blev først opfundet i 1930'erne). Forskerne var dog sikre på, at smitten blev overført via patienternes luftveje.

Sundhedsstyrelsen udarbejdede retningslinjer for, hvordan befolkningen skulle handle, for at minimere smittespredning. Man opfordrede til god hygiejne og at undgå at samle sig i større grupper. Myndighederne forsøgte ligeledes at dæmme op for smitten ved at lukke skoler og steder, hvor befolkningen samledes, men det blev håndhævet meget forskelligt rundt om i landet, så effekten var svingende.

I 1920 klingede viruspandemien af i Danmark og i resten af verden og gik nærmest i den historiske glemmebog, indtil Covid-19-pandemien ramte verden i 2020. Den spanske syge er stort set fraværende i alle undervisningsbøger til historie, til trods for at 50 millioner mennesker døde af sygdommen (til sammenligning døde cirka 15 millioner soldater og civile under første verdenskrig). Hvorfor tror du, at den spanske syge indtil i dag har spillet så lille en rolle i vores historiebevidsthed?

Forholdsregler mod Udbredelse af Influenza

1. Iagttag den størst mulige Renlighed.
2. Hold Haanden for Munden, naar De hoster eller nyser.
3. Pas paa, at ingen hoster, nyser eller taler ind i Ansigtet paa Dem.
4. Hold Telefontragten ren, særlig hvor den bruges af mange.
5. Sørg for god Udluftning af Værelserne.
6. Hold de raske saa vidt muligt borte fra de syge.
7. Undgaa unødvendig Besøg hos de syge.
8. Staa ikke for tidligt op efter Sygdommen.
9. Undgaa Steder, hvor mange Mennesker er samlede.
10. Udsæt større Moder og Forsamlinger.
11. Køb ikke mere end nødvendigt i Sporvogn.
12. Sørg for, at Børnene er saa meget som muligt i fri Luft.

Sundhedsstyrelsen, 17. Oktober 1918.

▲ Plakat fra de danske sundhedsmyndigheder, 17. oktober 1918. Sammenlign Sundhedsstyrelsens råd med myndighedernes anvisninger i 2020. Hvad har ændret sig, og hvordan bygger vores smitteberedskab i dag videre på erfaringerne fra den spanske syge?

FREDENS BETINGELSER

Budskabet om fred i november 1918 blev modtaget med jubel over det meste af Europa, med undtagelse af mindre, nationalistiske grupper i Tyskland, der mente, at de, der havde underskrevet våbenstilstanden, havde dolket den tyske nation i ryggen.

Når en sådan konspirationsteori kunne få tilhængere, skal vi huske på, at kampene ikke var foregået i selve Tyskland, og tyskerne havde således ikke oplevet krigen på tættest hold. Man havde naturligvis frygtelige beretninger fra skyttegravene fortalt af de soldater, der kom hjem, men aviser og breve fra fronten var belagt med censur, og den massive propaganda tegnede et andet billede af den tyske krigsmaskine end virkeligheden. Disse nationalistiske kræfter i Tyskland kom i årene, der fulgte, til at spille en større og større rolle.

Præsident Wilsons fredsmål

Allerede inden krigen var slut, havde den amerikanske præsident Woodrow Wilson uden at konsultere de allierede formuleret en fredspolitik, der viste, at USA ønskede efter krigen at føre en idealistisk politik om, at "Verden må gøres til demokratiets sikre eje".

Den 8. januar 1918 fremlagde Wilson sine fredsmål for den amerikanske kongres, der byggede videre på det, som USA var gået ind i krigen for at forsvare, nemlig demokratiet, men der var også sket en afgørende udvikling i den amerikanske politik.

I foråret 1917 havde engelske embedsmænd fremsat idéen om et Folkeforbund – en sikkerhedsorganisation for fred og sikkerhed i verden, der skulle sikre, at verden ikke igen blev kastet ud i en ødelæggende krig. På det tidspunkt var Wilson ikke begejstret for idéen om en sådan international organisation, fordi mange amerikanere, ikke mindst de republikanske politikere, var begejstrede for den førte isolationspolitik. Præsidenten kunne overtale kongressen til at bryde isolationen, fordi USA's handelsinteresser blev truet, men præsidenten mente ikke i foråret 1917, at USA også efter krigen skulle spille en aktiv rolle på den europæiske scene.

Den russiske revolution i oktober 1917, som vi skal behandle i næste kapitel, kom dog til at ændre Wilsons fremtidsvisioner. Ikke alene så de europæiske stater med frygt på kommunisternes magtovertagelse i Rusland, men det skabte også frygt i blandt nogle amerikanske politikere, der forudså, at revolutionen ville sprede sig til resten af Europa.

I Wilsons fredsmål kom Folkeforbundet nu til at spille en afgørende rolle, og sammen skulle alle nationer forhindre en ny krig. I sin tale til Kongressen 8. januar 1918 opstillede Wilson i alt 14 punkter, som han mente freden skulle bygge på. Kilde 6 er et uddrag af de vigtigste punkter.

Wilson's fredsmål

1. Når der ad ærlig vej er gennemført en fredstraktat, må der ikke træffes nogen hemmelig international overenskomst af nogen art, men diplomatiet skal altid føre sine handlinger åbent og for offentlighedens øjne.
2. Absolut frihed for skibsfarten på havene uden for de territoriale farvande, såvel i krig som i fred, undtagen når havene er helt eller delvis lukket ved international foranstaltning til gennemførelse af internationale overenskomster.
3. Så vidt mulig fjernelse af alle økonomiske skranker; lige handelsbetingelser for alle nationer, der enes om freden og danner en sammenslutning til dens opretholdelse.
4. Passende garantier gives og tages for, at de nationale rustninger bliver indskrænket til det mindstemål, der er nødvendigt for landenes sikkerhed.
5. En fri, oprigtig og absolut upartisk ordning af alle koloniale krav, en løsning, der hviler på streng overholdelse af det princip, at ved afgørelsen af alle sådanne suverænitets spørgsmål skal de pågældende befolkningers interesse have lige så stor vægt som de berettigede

krav for de stater, hvis adkomst skal afgøres. [...]
8. Hele det franske landområde skal frigives, og de dele, hvor fjenden er trængt ind, genrejses, og den uret, der i 1871 blev tilføjet Frankrig af Preussen med hensyn til Elsass-Lothringen [Alsace-Lorraine], og som i næsten 50 år har gjort verdens fred usikker, skal gøres god igen, for at freden på ny kan blive gjort sikker i alles interesse. [...]
14. Der skal dannes en almindelig sammenslutning af nationer i henhold til særlige pagter med det formål at give gensidige garantier for politisk uafhængighed og territorial ukrænkelighed for store såvel som for små.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilke principper eller hvilken ideologi ligger til grund for Wilsons fredsmål?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser USA's position i verden ved første verdenskrigs afslutning.

Flere af Wilsons fredspunkter faldt i god jord også hos centralmagterne, der i vinteren 1918 stod svagt, og flere af de tyske generaler mente, at regeringen i Berlin skulle søge om fred baseret på Wilsons fredsprogram.

Selv om Wilson talte om, at Frankrig skulle have de tabte områder tilbage efter nederlaget i 1871, var Frankrig langt fra begejstret for det amerikanske udspil. Hævntørsten i Frankrig var langt større, og franskmændene mente, at man nu skulle stille Tyskland til ansvar og én gang for alle sørge for, at Tyskland ikke i fremtiden kom til at få indflydelse i Europa.

Den franske premierminister Georges Clemenceau (1841-1929) mente, at Wilsons politik var arrogant set i lyset af, at Frankrig havde lidt så voldsomme tab under krigen, mens amerikanerne havde tjent styrtende på den voksende krigshandel. Da freden endelig kom i november 1918, var fronterne trukket skarpt op mellem Wilsons "amerikanske fred med Folkeforbundet i spidsen" og Frankrigs hævntørst over for Tyskland.

▼ Den franske premierminister Georges Clemenceau, USA's præsident Woodrow Wilson og Storbritanniens premierminister Lloyd George efter underskrivelse af Versailles-traktaten 1919.

▲ Rammen for den franske ydmygelse af Tyskland var netop sat til det selv samme Versailles-slot, hvor den tyske kejser var blevet kronet i 1871. Versailles-slottet vidnede om den fransk kulturs overlegenhed som residens for den franske solkonge tilbage i 1600-tallet (se Vores verdenshistorie 2).

Fredsforhandlingerne i Versailles

Gennem fire år havde Europa, Mellemøsten og dele af Afrika oplevet krig, nød og elendighed. Over 8 millioner soldater og 6½ million civile havde mistet livet. Fire kejserriger var brudt sammen: Tyskland, Østrig-Ungarn, Rusland og Osmannerriget. Nu skulle freden forhandles.

Da fredskonferencen begyndte i januar 1919, deltog 70 repræsentanter for 27 stater, der havde kæmpet på de allieredes side. Den tabende part i krigen var ikke inviteret med. Heller ikke Rusland, der havde kæmpet på de allieredes side frem til den kommunistiske revolution i oktober 1917, deltog. Det blev USA, England og Frankrig, der blev de toneangivende, og som skulle diktere freden.

Det stod hurtigt klart, at de tre stormagter især var uenige om forholdet til Tyskland og fastsættelsen af den erstatning, som Tyskland skulle betale som eneansvarlig for krigen. Her stod synspunkterne skarpt mellem Tysklands muligheder og især Frankrigs ønsker.

USA og England mente, at det ikke nyttede at pålægge Tyskland for stor erstatningspligt, hvorimod Frankrig så det som en del af et gammelt regnskab, der skulle gøres op.

Efter mange måneders forhandlinger nåede man frem til en fred, der indeholdt en række militære bestemmelser, der med en bufferzone vest for Rhinen sikrede Frankrig mod et nyt tysk angreb. Tyskland skulle tilbagelevere Alsace-Lorraine til Frankrig, og der blev vedtaget en række økonomiske bestemmelser.

Man kunne ikke blive enige om, hvor meget Tyskland skulle betale i krigsskadeserstatning. Det blev senere fastlagt til 269 milliarder guldmark og senere i 1921 nedjusteret til 132 milliarder guldmark.

Regnskabets time

Traktaten blev overbragt tyskerne, der havde håbet på en forholdsvis retfærdig behandling baseret på Wilsons 14 punkter. Da Clemenceau overbragte fredstraktaten til den tyske delegations leder, udenrigsminister Brockdorff-Rantzau, 7. maj 1919, var det tydeligt, at det ikke kun handlede om første verdenskrig. Regnskabets time var kommet. Kilde 7 er et uddrag af Clemenceaus tale ved overbringelsen.

Regnskabet gøres op

Mine herrer, tyske delegerede!

Her er hverken stedet eller tiden til at tale overflødige ord. De har for Dem befuldmægtigede fra de små og store magter, der har forenet sig for at udkæmpe den frygtelige krig, der er blevet dem påtvunget. Regnskabets time er kommet. De har bedt om fred. Vi er rede til at tilstå Dem den.

Vi overgiver Dem dokumentet, som indeholder freden. De vil få god tid til at prøve det. Jeg regner med, at De vil gå i gang med denne undersøgelse i denne ridderlighedens ånd, som bør herske mellem de civiliserede folkeslag. Den anden Versaillesfred [den første Versaillesfred var i forbindelse med krigen i 1870-1871] har været os alt for dyrekøbt, til at vi alene skulle kunne påtage os at bære denne krigs følger. Til yderligere klarlæggelse af min tankegang må jeg nødvendigvis tilføje over for Dem, at denne anden Versaillesfred, som nu skal være genstand for vore drøftelser, har været alt for dyrekøbt for de her repræsenterede folk, til at vi ikke hele tiden skulle

være besluttede på ved alle de midler, som står i vor magt, at opnå enhver rimelig oprejsning og erstatning, som skyldes os.

Jeg har nu den ære at gøre de herrer, befuldmægtigede bekendt med den fremgangsmåde for forhandlingerne, som er blevet vedtaget. Hvis nogen har bemærkninger at gøre, vil han naturligvis få ordet.

Der bliver ingen mundtlig forhandling, og bemærkningerne må forelægges skriftligt. De tyske befuldmægtigede får en frist på fjorten dage til at fremkomme med deres skriftlige indlæg på fransk og engelsk angående hele traktaten. [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser Tysklands position i verden efter første verdenskrig.

Den tyske delegation så ikke fredsdokumentet som en traktat (aftale), men derimod som et diktat (påbud), hvor den franske revanchisme havde vundet over den amerikanske idealisme.

Den tyske regering nægtede derfor at godkende traktaten, og først efter at stormagterne havde givet tyskerne et ultimatum, vedtog den tyske rigsdag Versailles-traktaten. Nu skulle traktaten føres ud i livet.

Alsace-Lorraine blev givet tilbage til franskmændene, og Tyskland måtte afstå nogle grænseområder til Belgien. De rige kulområder i Saar-landet, der grænsede ind mod Frankrig, skulle administreres af Frankrig i 15 år, og herefter skulle områdets videre skæbne afgøres ved en folkeafstemning. Ifølge bestemmelserne om folkenes selvbestemmelsesret kom Nordslesvig (Sønderjylland) tilbage til Danmark efter en folkeafstemning i 1920. Polen, der var blevet delt mellem stormagterne i 1700-tallet og således ikke havde eksisteret som stat i over hundrede år, genopstod blandt andet ved, at Tyskland afgav store landområder, der kom til at betyde, at Østpreussen blev adskilt fra det øvrige Tyskland ved den såkaldte polske korridor (se kortet).

De udhungrede tyskere fastholdt, at de umuligt kunne betale så store beløb i krigsskadeserstatning, og erstatningsspørgsmålet blev benzin på tyske

nationalistiske grupper had mod stormagternes ydmygelser og den nye, demokratiske tyske regering, der havde accepteret Versaillestraktaten.

Men også blandt sejrherreerne skabte erstatningsspørgsmålet splid. Særligt England og USA ønskede en mildere kurs og delte ikke Frankrigs hævn-tørst.

Allerede i samtiden var der kritik af den meget hårde kurs over for Tyskland. Ikke at man ikke mente, at Tyskland skulle stå til ansvar for krigen, men at det var uhensigtsmæssigt at lægge skylden på Tyskland alene.

Den engelske økonom John M. Keynes (1883-1946) deltog i det økonomiske råd under Versailleskonferencen, der skulle fastsætte størrelsen af den tyske erstatning, men forlod konferencen i protest imod, hvad han betragtede som en forkert økonomisk vej for Tyskland og det øvrige Europa. I 1919 udgav han bogen *Freden og dens økonomiske følger*, hvor han kritiserede den hårde behandling af Tyskland. En af Keynes' hovedpointer var, at når man satte erstatningsbeløbet så højt, ville det betyde, at Tyskland måtte sænke priserne for at sikre sin eksport, så erstatningen kunne betales. Derved mente Keynes, at det ville skade blandt andet den engelske eksport.

OVERBLIK

Begivenheder ► Det skal du kunne svare på

I slutningen af 1800-tallet ændrede den industrielle revolution verden	► På hvilke områder kan man se at verden ændrede sig 1870-1914?
Nationalismen voksede sig stærk i slutningen af 1800-tallet	► Hvad er årsagen til at nationalismen vokser i perioden 1870-1914
Anledningen til første verdenskrig var skudene i Sarajevo, årsagerne var mere indviklede	► Hvad var årsagerne til at krigen brød ud i 1914?
Første verdenskrig kendetegnes ved at være en skyttegravskrig	► Hvorfor blev første verdenskrig en skyttegravskrig?
Fredens betingelser blev dikteret af stormagterne og gjorde Tyskland ansvarlig for første verdenskrig	► Hvilke forskellige interesser havde stormagterne i fredsslutningen med Tyskland
Fredsslutningen fik store konsekvenser for tiden efter første verdenskrig	► Kan du pege på, hvilke konsekvenser den hårde fred fik for Tyskland efter 1918
Tidsperioden før krigen blev efter 1918 kaldt "Verdens af i går"	► Hvad er årsagerne til at man i 1918 kalder tiden før krigen for "Verden af i går"?

KERNESTOF OG OVERBLIK

Titel på periode:
(udfyld skemaet i punktform)

Periodisering (årstal)	
Begrundelse for årstal	
Forandringer i levevilkår, teknologi og produktion	
Styreformer og samfundsorganisering	
Kulturer og kulturmøder	
Menneskesyn, herunder synet på mænd og kvinder	
Stats- og nationsdannelser	
Nationale, regionale og globale konflikter	
Vigtige begreber	
Vigtige begivenheder	
Vigtige personer	